

የአማርኛ ቃላት ተፅዕኖ በቅዱስ ያሬድ የዜማ¹ ምልክቶች ላይ

ታደሰ አሱባለው²

አኅፅርተ ጽሑፍ

በስድስተኛው መቶ ክፍለ ዘመን አጋማሽ ቅዱስ ያሬድ ዜማውን ሲደርስ በሦስት የዜማ ሥልቶች ቀምሮ አዘጋጅቶታል። ቅዱስ ያሬድ የዜማውን ሥልት አዘጋጅቶ ለማህበረሰቡ ሲያቀርብ ለሕዝቡ ያልተለመደና እንግዳ ነገር በመኾኑ ትኩረትን ሊሰጥ ችሏል። ይህ በመኾኑም ትልቅ የታሪክ ክሥተት ይዞ ይገኛል። የዜማው ስልት በደቀ መዛሙርቱ ዘንድ ይበልጥ ተቀባይነትን እንዲያገኝ የዜማ ምልክቶችን ማዘጋጀት ችሏል። የዜማ ምልክቶች ሲዘጋጁ ግዕዝ፣ ዕዝል እና አራራይ የዜማ ስልቶችን ድምፁ-ቃና ሳይቀላቅል ግን ደግሞ የመልካቸውን ቅርጽ ሳይለውጥ በሦስቱ ምድብ ዜማዎች እንዲያገለግሉ በማድረግ ያዘጋጃቸው ናቸው። ቅዱስ ያሬድ ያዘጋጃቸው ምልክቶች በመማር ማስተማሩ ሐደት በኩል የጠጣርነት ጠባይ ይታይባቸው ስለነበር በኋላ የመጡ ሊቃውንት ከብሉይት፣ ከሐዲሳት፣ ከሊቃውንት መጻሕፍት ውስጥ ተመርጠው የተውጣጡ የዘር ምልክቶችን ማካተት ችለዋል። ከ15ኛው³ መቶ ክፍለ ዘመን ጀምሮ የግዕዝ ሥነ-ጽሕፈት የአማርኛ ቃላትን በስርዓት መልክ እየሰገባ መጠቀም በመጀመሩ በዜማው ላይም የአማርኛው ተፅዕኖ ሊታይ ችሏል። ይህም እያደገ ሔዶ በሥርዓተ ጽሕፈቱ፣ በዜማው፣ ወዘተ. ላይ የራሱን ተፅዕኖ እያሳረፈ መጥቷል።⁴ የአማርኛ ቋንቋ እያደገ መምጣቱን ተከትሎ በግጥም መልክ የተዘጋጁ የአማርኛ ቃላት በቅዱስ ያሬድ የዜማ ድርሰቶች ውስጥ መግባት ችለዋል። በምልክትነት እንዴት ሊገቡ እንደቻሉና በመማር ማስተማሩ ሐደትም ሥርዓተ ትምህርቱን ለማሳለጥ በምን መልኩ ግልጋሎት ላይ እንደሞሉ ይህ ጥናት ትኩረት አድርጓል። ምልክቶቹ ባህላዊ ተውኔትን፣ ታሪክን፣ ጀግንነትን፣ የተፈጥሮ መልክ እንዲሁም የሥነ-ምግባር ወዘተ. ተጎዳኝነት በመገኘታቸው እንዴት ሊገቡ እንደቻሉ በቃላቱና በግጥሞቹ ይዘት ላይ በመመርኮዝ ጥናቱ ትንታኔ ሰጥቶበታል። በዜማ ምልክትነት የገቡ የአማርኛ ቃላት የአዝማሪ ግጥሞች ተብለው ከሚመደቡት ጋር የመመሳሰል ጠባይ ስለአላቸው ባህላዊ፣ ማህበራዊ፣መልክዓ ምድራዊ ወዘተ ትስስራቸውን ለመዳሰስ ጥረት አድርጓል። በዚህ መልክ የተዘጋጁት ግጥሞች እየተረሱና እየጠፉ በመኾናቸውም በምን መልኩ ሊጠበቁና ለትውልድ ሊተላፉ እንደ ሚችሉ ጥናቱ የመፍትሔ አቅጣጫ ጥቆማ አድርጓል።

ቁልፍ ቃላት: ዜማ፣ ምልክት፣ የዜማ ምልክት፣ ዘር፣ የዘር ምልክት፣ ድምፁ ቃና (ቅላጼ)፣ ልዕላ ድምፅ፣ ንጥረ ድምፅ፣ ግእዝ፣ ዕዝል፣ አራራይ፣ መጽሐፈ ድጓ፣ ቤተ ቀጢን (ቤተ ጉባኤ)

¹ “ዜማ” የሚለው ቃል “ዘየመ” ከሚለው የግዕዝ ቃል የተገኘ ሲኾን፣ የአማርኛ ትርጉሙ “አዜመ፣ ስልት ባለው በንዋየ ማኅሌት የዜማ ስልት ጮኽ፣ አጉረመረመ (የንብ፣ የጥንዚዛ መንጋ)” የሚል ፍቺ ተሰጦታል። ኪዳነ ወልድ ክፍሌ፣ መጽሐፈ ሰዋሰው ወግስ ወመዝገበ ቃላት ሐዲስ። 1ጽ፡ ፬፻፲፰።
² በአዲስ አበባ የኒሽርሲቲ የኢትዮጵያ ቋንቋዎችና ባህሎች አካዳሚ በፊሎሎጂ ማዕከል ተመራማሪ።
³ የኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን ታሪክ ከልደተ ክርስቶስ እስከ ፳፻ ዓ.ም። ገጽ.96-97።
⁴ ትንሣኤ የመጻሕፍት ማሳተሚያ ድርጅት። የዜማ አርዕስተ ምልክት። 1ጽ 3
⁵ Girma Awgichew: The origin of Amharic. P.65
⁶ ዝኒ ከማሁ። ትንሣኤ የመጻሕፍት ማሳተሚያ ድርጅት። 1ጽ.23

1. መግቢያ

በኢትዮጵያ ውስጥ በተለያዩ የማኅበረሰብ እንቅስቃሴዎች መካከል የሚደረጉ ልዩ ልዩ ባህላዊና ኪነ-ጥበባዊ መስተጋብሮች ሰፊውን ድርሻ ይዘው ይገኛሉ። ከባህልና የኪነ-ጥበብ መስተጋብሮች መካከል የዜማና የባህል ሙዚቃ ቅኝቶች ተቀዳሚ ተጠቃሾች ናቸው። በአንድ አካባቢ የተፈጠሩ የባህልና የኪነ-ጥበብ ዕቅዶች በሰዎች ከቦታ ቦታ መንቀሳቀስ ምክንያት ወደ ሌላ የነበረተሰብ ክፍል ይቀላቀላሉ፤ ይወራረሳሉ፤ በጊዜ ሒደትም ይለመዳሉ፤ በተወሳደው ኅብረተሰብም ዘንድ እንደመግባቢያ በመኾን ያገለግላሉ። በዚህ ዓይነቱ መስተጋብር ውስጥ የቅዱስ ያሬድ የዜማ ስልት ተጠቃሽ ነው። የዜማው አጀማመር መንፈሳዊ ሾኖ በጊዜ ሒደት ግን ለዓለማዊና የባህል ዜማ ዓይነቶች መነሻ በመኾን አገልግሏል። የቅዱስ ያሬድ የዜማ ስልት የበለጸገበት የግዕዝ ቋንቋ ቢኾንም በሒደት ግን ሌሎች ተዛማጅ ቋንቋዎችንም ሲያካትት ይታያል። የዚህ ጥናት ዋና ተግባርም በቅዱስ ያሬድ የዜማ ስልት ላይ ተመሥርቶ አማርኛ ቋንቋ የዜማ ምልክት ሾኖ በመግባት በዜማው ስልት ላይ ያሳደረውን ተፅዕኖና በዜማው ስልት ላይ ያስገኘውን የዕድገት ለውጥ ማሳየት ነው።

ይህ ጥናት የሚሸፍነው ከ6ኛው መቶ ክፍለ ዘመን እስከ 18ኛው መቶ ክፍለ ዘመን ባሉት ዓመታት ውስጥ የቅዱስ ያሬድ ዜማ ያሳየውን የዜማ ምልክት ለውጥ⁷ በመዳሰስ ነው። ይህን ጥናት ለማጥናት ጥቅም ላይ የዋለው ዘዴ ገላጭነት ያለው ሲኾን ቅዱስ ያሬድ በቀዳሚነት ያዘጋጃቸውን የዜማ ምልክቶች በኋላ ከተዘጋጁት የዘር ምልክቶች⁸ ጋር በማነፃፀርና በዜማው ውስጥ በምልክትነት የተካተቱትን የአማርኛ ቃላት በጽሑፉ ውስጥ በመዘርዘር ነው። በጊዜ ሒደት በዜማ ምልክትነት የገቡ የአማርኛ ቃላትንና ግጥሞችን ይዘት በመተንተንና በምን ምክንያት ሊገቡ እንደቻሉ ታሪካዊ ፋይዳቸውን በማሳየት ነው። ዝርዝራቸውን በአባሪ ፩ ላይ ይመልከቱ።

ዜማ ሲባል የተለያዩ የዜማ ዓይነቶችን በውስጡ አቅፎ የያዘ ነው። ከነዚህ መካከል መንፈሳዊ ዜማ(የማኅሌት፣ የምስጋና፣ የጸሎት)፣ የደስታ መግለጫ ዜማ(ዘፈን፣ ማኅሌተ ገንቦ)፣ የነዘንና የሙሽ(ልቅሶ) መግለጫ ዜማ፣ የልመና ዜማ፣ የፉከራና የሽለላ(ቀረርቶ)⁹ መግለጫ ዜማ፣ ወዘተ. የሚጠቀሱ ናቸው። “ዜማ” የሚለው ቃል ለእነዚህ ሹሉ የጋራ መጠሪያቸው ሲኾን የዜማዎቹ ድምፁ-ቃና ወይም ቅላጾ፣ ዜማው የሚገለጹባቸው ቃሎች፣ ዐረፍተ ነገሮች፣ ግጥሞች፣ በሚዘምበት ጊዜ በአጃቢነት ሥራ ላይ የሚዉሉ መሣሪያዎችና ከመሣሪያዎች ምት ጋር የሚደረጉ ውዝዋዜዎች፣ ሽብሽባዎች፣ ወዘተ. አንዱ ከሌላው የተለየ ነው። መንፈሳዊው ዜማ የራሱ የውዝዋዜ ስልት ሲኖረው ዓለማዊው ዜማ እንዲሁ የራሱ የሾኖና ባህልን ትኩረት ያደረገ የውዝዋዜ መለያ ያለው ነው።

⁷ሦስት የለውጥ ደረጃዎች ታይተውበታል። የመጀመሪያው የንግግር ድምፅ በሌላቸው ምልክቶች የሚዜሙ፤ ሹሉተኛው ከድጓው ውስጥ በተለቀሙ ዋና ዋና ቃላትና ሐረጎች በዘር ምልክትነት የገቡና ሦስተኛው የዕድገት ደረጃ በጎንደር ዘመነ መንግሥት ጊዜ የአማርኛ ቃላትና ግጥሞች በዜማ ምልክትነት መግባታቸው ናቸው። እነዚህ ሦስቱ የዕድገት ደረጃዎች በአየራሳቸው በዜማው ሥርዓት ላይ የለውጥ ተፅዕኖቸውን አሳርፈዋል።
⁸በድጓው ውስጥ በቃል ወይም በዐረፍተ ነገር መልክ የገቡ ዋና ዋና ቃላት ከጊዜ በኋላ በተነሡ ሊቃውንት አማካኝነት “የዘር ምልክቶች” ተብለው የዜማ ምልክት በመኾን የገቡ።
⁹የኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን ታሪክ ከልደተ ክርስቶስ እስከ ፳፻ ዓ.ም።ገጽ፣ 95።

በኢትዮጵያ ውስጥ በአራተኛው መቶ ክፍለ ዘመን መግቢያ ላይ የክርስትናን መሰበክ ተከትሎ በአክሱም አንድ ትልቅ ክሥተት መከሰቱ ይታወቃል። በስድስተኛው መቶ ክፍለ ዘመን ቅዱስ ያሬድ የተነሣበትና ዜማውን የደረሰበት ጊዜ ስለነበር በቤተ ክርስቲያንም ሆነ በቤተ መንግሥት አካባቢ ትልቅ ትኩረት አግኝቷል። ከ540-560 ዓ.ም¹⁰ ባሉት ዓመታት አዲሱ የዜማ¹¹ ስልት ሥርዓት የተፈለሰበት ወቅት በመኾኑ ይህንን መሠረት አድርገው በኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ቤተ ክርስቲያን ማዕከላዊ የተከናወኑ ሃይማኖታዊና ባህላዊ ዕሴቶች ትልቅ የታሪክ ድርሻ ይዘው ይገኛሉ። እነዚህን መሰል ዕሴቶች ተፈልሰፈው ከአደገባቸውና ከበለጸጉባቸው ማዕከላዊ መካከል የአብነት ትምህርት ቤቶች ተጠቃሾች ናቸው። ቅዱስ ያሬድም የመጀመሪያው የአብነት ትምህርት ቤት(ጉባኤ ቤት) የፍሬ ውጤት እንደ ሆነ ይታወቃል።

ቅዱስ ያሬድ የተማረውና የተለያዩ የዕውቀት ክህሎቶችን¹² የቀሰመው “ቤተ ቀጢን”¹³ ተብሎ ይጠራ በነበረው የመጀመሪያው ጉባኤ ቤት (የአብነት ትምህርት ቤት) እንደ ሆነ መረጃዎች ያረጋግጣሉ። ከላይ በተጠቀሰው በኢትዮጵያ የመጀመሪያው የአብነት ትምህርት ቤት ውስጥ ገብቶ የመጻሕፍትን ትርጓሜ ተምሯል፤ የዜማ ስልትንም ቀምሮና ጽፎ ለቤተ ክርስቲያንና ለሕዝብ

¹⁰ ዝኒ ከማሁ። ገጽ፣ 18
¹¹ ዝኒ ከማሁ። “ሕገ-አሪት ገና ወደ ኢትዮጵያ ከመግባቱ በፊት ስብሐተ እግዚአብሔር፣ አምልኮተ እግዚአብሔር፣ ፈሪህ እግዚአብሔር በኢትዮጵያ ሕዝብ ዘንድ እንደነበረ ይታወቃል። አምልኮት ካለ ምስጋና አለ፤ ምስጋናም ካለ ዜማም አብሮ አለ። ከዚህ ሹኔታ ስንመለከት ከሕገ አሪት መምጣት በፊት በኢትዮጵያ በዜማ ማዕከላዊ ነበረ” የሚል ጽሑፍ ስለሚገኝ በጊዜው የቅዱስ ያሬድ ዜማ ስፈለሰፍ እንደ አዲስ ታይቶ ነበር።ገጽ.3፣ 96። መዝሙር 150፣-1-5፣ ዜና መዋዕል ቀዳማዊ፣ ምዕ. 15፣-16።
¹² የብሉይ፣ የሐዲስ እና የሊቃውንት መጻሕፍት አንድም ታ ትርጓሜ፣ የቅኔ ስልት፣ዓለም ዐቀፍ የቤተ ክርስቲያን ታሪክ ትምህርት፣ አሪታዊውን የማዜም ሥርዓት፣ የሥነ-ጽሕፈትና የማስተማር ዘዴ፣ ወዘተ.
¹³ ዝኒ ከማሁ። የኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን ታሪክ ከልደተ ክርስቶስ እስከ ፳፻ ዓ.ም። በኢትዮጵያ የባህላዊ ትምህርት አዘገጃጀትና አሰጣጥ ታሪክ የመጀመሪያው የአብነት ትምህርት ቤት(ቤተ ጉባኤ) መጠሪያ እንደነበር ይነገራል። በአሁኑ ጊዜ ትክክለኛ ቦታውን ለማመልከት አስቸጋሪ ቢኾንም ከአክሱም ጽዮን ቤተ ክርስቲያን በስተ ምዕራብ በዚህ ስም የሚጠራ ቦታ ይገኛል። ከላይ በተጠቀሰው ቦታ በስተ ምሥራቅ ወይም ከአክሱም ጽዮን ቤተ ክርስቲያን በስተ ምዕራብ በኩል በተለምዶ አበባል ቅዱስ ያሬድ ሰማያዊ ዜማ የወረደለትና “ሙራደ ቃል” ተብሎ የሚጠራው ቦታ ስለሚገኝም “ቤተ ቀጢን” በቅርብ ርቀት እንደነበር ይገመታል።ገጽ.101። በሌላ በኩል ደግሞ ከአክሱም ጽዮን ቤተ ክርስቲያን በስተሰሜን በሚገኘው ከዓፄ ካሌብና ከዓፄ ገብረ መስቀል ቤተ መንግሥት አጠገብ እንደነበር በአፈ ታሪክ ይነገራል። በዚህ አካባቢ “ማይ ክራውሕ” ተብሎ ከሚጠራ ቦታ ይገኝ የነበረ መኾኑ ይነገራል። ገጽ.111። በዚህ የመጀመሪያው አብነት ትምህርት ቤት ውስጥ የግብረ-ገብና የሥነ-ምግባር ትምህርት፣ የመንግሥት አስተዳደር ሥርዓትን በጭብጥነት የሚያሳይ ትምህርት፣ የሕንፃ ግንባታ፣ የእንጨት ጠረባና የዐለት ፍልፈላ የተግባር (የዕደ-ጥበብ) ትምህርት፣ የቋንቋ (ግዕዝ) እና ሥርዓተ ጽሕፈት (ፓሊዮግራፊ) ትምህርት፣ የብሉይና ሐዲስ ኪዳን መጻሕፍት ትርጓሜና ትንተና ትምህርት፣ ቅዱስ ያሬድ ከተነሣና ዜማውን ከደረሰ በኋላ ደግሞ ዜማ ከነምልክቱ ሥርዓተ ትምህርት ተዘጋጅቶለት ይሰጥበት የነበረ የመጀመሪያው ትምህርት ቤት ነው። ትምህርት ቤት ሆኖ ከማገልገሉ በተጨማሪ በእንግሊዝኛው “ገስት ሀውስ” እንደሚባለው የእንግዳ መቀበያ ሆኖም አገልግሏል። ዘጠኙ ቅዱሳን ወደ ኢትዮጵያ ከገቡ በኋላ እዚህ ትምህርት ቤት ውስጥ ነው የተስተናገዱት። መስተናገድ ብቻ ሳይሆን የግዕዝን ቋንቋ ተምረው ሐዲስ ኪዳንንና እንደ ቁርሎስ ያሉ ጥንታዊ መጻሕፍትን ከግሪክ ቋንቋ ወደ ግዕዝ ተርጉመዋል። የዐለት ፍልፈላንና የእንጨት ጠረባ ሥራን ተምረው የተለያዩ ፍልፍል አብያተ ክርስቲያንን ማዘጋጀት ችለዋል። በኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን በስፋት አገልግሎት ላይ የሚገኘው መንፈሳዊ ዜማ የተደረሰውም ከዚህ ትምህርት ቤት ተምሮ በወጣው በቅዱስ ያሬድ ነው። አራት ታዋቂ የዜማ ሊቃውንትም ከቅዱስ ያሬድ ይህንን ዜማ የተማሩት በዚህ ትምህርት ቤት ውስጥ ነበር። ገጽ.109፣ ገጽ.117። በሌላ በኩል ይህ ቃል በላሊበላ ዘመነ መንግሥት ጊዜ የግብር አዳራሽ መጠሪያ ስም በመኾን አገልግሏል። የግብር አዳራሹ አለቃም “ለቀ ቤተ ቀጢን” ተብሎ በማዕርግ ሹመት ስም ይጠራ ነበር። ለተጨማሪ መረጃ በሥርዓው ሐብላ ሥላሴ “አማርኛ የቤተ ክርስቲያን መዝገበ ቃላት”፣ VL 1 ላይ “EMHL 5349” የሚለውን ጠቅሰው ያሰፈሩትን ይመልከቱ።

ማበርከት ችሏል። በመቀጠልም ለዜማው ሥርዓትና መመሪያ በሚያዘጋጅበት ጊዜ ዘር¹⁴ ኾነው የሚያገለግሉ አንኳር አንኳር የግዕዝ ቃላትንና ሐረጎችን ከተማረባቸው የብሉይትና ሐዲሳት መጻሕፍት ውስጥ በማውጣት እና በድጓ ቅርጽ በማዘጋጀት በአሁኑ ጊዜ የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን በስፋት የምትገለገልበትን መንፈሳዊ ዜማ መድረስ ችሏል። የቅዱሳት መጻሕፍትን ምሥጢራዊ ይዘት አስቀድሞ መረዳቱና ማወቁ መንፈሳዊ ዜማ ያዜመበት ድርሰቱን ለማዘጋጀት ቀላል አድርጎለታል። ለሥራው ቀላል መኾን ብቻ አይደለም፤ የድርሰቱ ወይም የጽሑፉ ይዘትም ጥልቀት እንዲኖረው በማድረግ በኩልም ትልቅ እገዛ አድርጎለታል።

ሙሉ የድጓውን መጻሕፍ በሚያዘጋጅበት ወቅት አናባቢና ተነባቢ የፊደል ቅርፆችን¹⁵ በተጣመረ መልኩ በመጠቀሙ ሥራውን ቀላል እንዳደረገለት ይታመናል። በሌላ በኩል የዜማው ስልት መስፈርት እንዲዘጋጅለትና በሥርዓቱና በመስፈርቱ መሠረት እንዲዜም በማሰብ ልዕለ-ድምፆችን¹⁶ በዜማ ምልክትነት ማዘጋጀት ችሏል። እነዚህን ምልክቶች ተጠቅሞ የድጓውን ዘር እየጻፈ በማዘጋጀቱ በቋንቋው¹⁷ ለመጻፍ ይቸገሩ ለነበሩ ለአክሱም ካህናትና እንደዚሁም አነጋገሩን ለመልመድ ይቸገሩ ለነበሩ በአክሱምና በአካባቢው ለሚኖሩ ሕዝቦች የመግባቢያ መንገዱ ቀላል ኾኖላቸዋል¹⁸። በወቅቱም የግዕዝ ቋንቋ የመንግሥት ልሳን ስለነበር ቋንቋውን መማር፣ መናገር፣ ማንበብና መጻፍ እንዲለማመዱ ረድቷቸዋል።

በአንድ ማኅበረሰብ ውስጥ የተፈጠረና ያደገ ባህል ወደሌላኛው ማኅበረሰብ የመዛመትና የማደግ ጠባዩ ክፍተኛ ነው። ከአንዱ ወደሌላው ሲዛመት ደግሞ በሕይወት ቦታ ላይ የሚያሳድረው ተፅዕኖ ቀላል አይደለም። የዚህ መንፈሳዊ ዜማ መስፋፋትና ኢመደቦኛ ባልኾነ መንገድ ወደሌላው ማኅበረሰብ በተላለፈበት ወቅት ተፅዕኖው ጎልቶ ታይቷል¹⁹፤ ዕድገት እየሳየም ለሀገር በቀል ባህላዊ የኪነ-ጥበብ ሥራዎች (መዝሙሮች፣ዘፈኖች፣ እንጉርጉሮዎች፣ የመሾ ዜማዎች፣ የሽላላና ቀረርቶ ዜማዎች፣ወዘተ.) መፈጠርና ማደግም ትልቁን ሚና ተጫውቷል።

ቅዱስ ያሬድ ትልቁን የዜማ መጽሐፍ (ድጓውን) ሲደርስ በዋናነት መሠረት ያደረገው ሃይማኖታዊ አስተምህሮን የተመለከተ ኾኖ በዚህ ውስጥ ልዩ ልዩ ማኅበራዊና ተፈጥሯዊ ክሥተቶችንም በማካተት ጭምር ነው። ታሪካዊ ክሥተቶች፣ በኢትዮጵያ ውስጥ የሚገኙ ባህላዊና ሃይማኖታዊ ትውፊቶች፣ መልክአ ምድራዊ ገጽታዎች፣ አዝርዕትና ዕፅዋት²⁰፣ እንስሳትና አዕዋፍ፣ ወዘተ

¹⁴ በእንግሊዝኛው አጠራር “term” የሚለውን የሚተካ ቃል ነው።
¹⁵ ቅዱስ ያሬድ በዜማ ያዜመውን መጽሐፍ(ድጓ) ያዘጋጀበት ወቅት የግዕዝ ፊደሎች መጻሕፍትን ለመተርጎም እንዲያመቹ ተደርገው ከተዘጋጁ በኋላ እንደኾነ መረዳት ያስፈልጋል።
¹⁶ አናባቢና ተነባቢ ምልክቶች በአንድ ላይ ተጣምረው እንደ ተቀረፁ ፈደሎች ኹሉ ድምፅ የማይሰጡ ነገር ግን ዜማውን ለማዜም የሚያገለግሉ ስምንት ምልክቶች(ይዘት፣ ጭረት፣ ደረት፣ ድፋት፣ ርክርክ፣ወዘተ.)
¹⁷ የግዕዝ ቋንቋ፣ በአዲስ መልክ መጻፍ በተጀመረበት ጊዜ ሊቃውንቱና ተማሪዎች ለመልመድ ተቸግረው ስለነበር ነው። ቅዱስ ያሬድ ዜማውን ከደረሰ በኋላ ግን በቀላሉ መልመድ ችለዋል።
¹⁸ ከዚያ በፊት የነበረው የአጻጻፍ ስልት በግእዙ(በመጀመሪያው) ፊደል ብቻ ስለነበር የተጻፈውን ሐሳብ ለመረዳት ደጋግሞ ማንበብንና ማሰላሰልን ይጠይቅ ነበር።
¹⁹ ሰሎሞን ተሾመ። ፎክሎር፡ ምንነቱና የጥናቱ የትኩረት አቅጣጫ። ገጽ.43-44።
²⁰ ቅዱስ ያሬድ በድጓው ውስጥ ባዘጋጀውና ጥቅምት 21 ቀን የሚዘመረው መዝሙር የአሸንዳ አበባን አስመልክቶ የተዘጋጀ ኾኖ ይገኛል። እንዲህ ይላል፡ “ ነያ ሠናይት ደብተራ ፍፅምት አግአዚት ማንደረ መለኮት ማርያም ቅድስት

ከሚጠቀሱት መካከል ናቸው። በወቅቶች መካከል በሚከናወነው ሥርዓተ-ዑደት አማካኝነት የሚታዩትን የዐየር ጠባይ ለውጦች ጥልቅ በኾነ ስሜት በማድነቅና እነዚህን ኩነቶች የፈጠረ ፈጣሪን በሚያመሰግኑ ቃላት ተዘጋጅቷል። በዜማው መጽሐፍ ውስጥ ተመጥነው የተዘጋጁት ቃላት፣ ሐረጎችና ዐረፍተ ነገሮች የሚያሳዩትም በአብዛኛው ፈጣሪንና ፍጥረታትን የሚያደንቁ እንደ ኾኑ ያመለክታል። ከላይ የተጠቀሱት በዜማው መጽሐፍ ውስጥ የተካተቱት ይዘቶች በኢትዮጵያ ውስጥ የሚታወቁ አራቱን ወቅቶች²¹ የተመለከቱ ኾነው እናገኛቸዋለን።

የተዘጋጀውን የዜማ መጽሐፍ(ድጓ) ለማዜም ደግሞ በሦስቱ²² የዜማ ሥልቶች ቀምሮ አዘጋጅቶታል። እነዚህን የዜማ ሥልቶች በመጠቀም ድጓ፣ ዝማሬ፣ መዋሥዕትና ምዕራፍ የተባሉ የዜማ መጻሕፍትን አዘጋጅቶ ለቤተ ክርስቲያን አበርክቷል። ከአንድ ሽሕ ስድስት መቶ ዓመታት በላይ ዕድሜ በማስቆጠርም በሀገሪቱ ውስጥ ትልቅ ሃይማኖታዊና ሀገራዊ ዕሴት መኾን ችሏል።

የብሉይት፣ የሐዲሳትና የሊቃውንት መጻሕፍት ትርጓሜ ሊቅ ስለነበር ከመጻሕፍቱ ውስጥ ለዜማው በምልክትነት²³ እንዲያገለግሉ ያሰባቸውን ቃላት፣ ሐረጎች፣ ዐረፍተ ነገሮች እየመረጠ ለማግለትና ለጸሎት የተመቻቹ በኾነ መልኩ አስፍሯቸዋል። እነዚህን ሲመርጥም በውስጣቸው ያለውን ምሥጢራዊ ይዘት በትርጓሜ እያስማማና እያብራራ በአራቱ ወቅቶች²⁴ በመፀው²⁵፣ በሐጋይ²⁶፣ በጸደይና²⁷ በክረምት²⁸ በመክፈል የየወቅቱን የተፈጥሮ ዑደታዊ እንቅስቃሴ አንክሮንና ምስጋናን በአገናዘበ ኹኔታ በዜማ ቅላጼ እንዲዘመሩ አድርጎ በአንድ ላይ አዘጋጅቷቸዋል። በዜማ ስልቶች ውስጥ አንዱ ድምፀ ዜማ ከሌላው የሚለይበት በዜማው ቃና ብቻ ሳይኾን በንባብ ጊዜም የእያንዳንዱን የዜማ ጠባይ አስጠብቆ ይነበባል። አንደኛው የቁልቁለት መንገድን እየተንደረደሩ እንደመውረድ ዓይነት ፈጠን ባለ ንባብ²⁹ ይዜማል፣ ሌላው ዐቀብትን የመውጣት ያክል ያዝ፣ ቆም

ጽጌ ደንጎላት ዘውስተ ቆላት/ በቆላ ውስጥ የምትገኝ የደንጎላት(አሸንዳ) አበባ፣ ፍፁምና ያማረች ድንኳን፣ ነጻነትን የምታስገኝ የመለኮት ማደሪያ ማርያም እነኋት!። ሲል ይገኛል። መጻሕፈ ድጓ። መስከረም 21 ቀን የሚዘመር። በሌላ በኩል የቦታው ተወላጅ የሆኑ አባቶች “ደንጎላት” የሚለው ቃል የቦታ ስም ሲኾን በትግራይ ውስጥ ከመቆላ በስተ ምዕራብ የሚገኝ ሞቃታማ ቦታ እነደገና ገልጸው፣ ቅዱስ ያሬድ ወደ ዚህ ቦታ በመምጣት ቦታው ማን እንደሚባል አንድ የአካባቢውን ኗሪ ቁስ ሲጠይቅ “ደንጎላት” እንደሚባል ይነግረዋል። በዚህ ጊዜም ወቅቱ የአሸንዳ/አሸንድየ አበባ ያሸበረቀበት ስለነበር የአሸንዳውን አበባ በቦታው በመሰየም “ ጽጌ ደንጎላት” በማለት ድንግል ማርያምን በአሸንዳ አበባ እየመሰለና ተፈጥሮን እያደነቀ ከላይ በሰፈረው መልክ ዘምሯል በማለት በአካባቢው የሚነገረውን አፈ ታሪክ መሠረት አድርገው አብራርተዋል። የቃል መረጃ፡- አባ ገብረ ማርያም ረዳ። የካቲት 22 ቀን፣ 2011 ዓ.ም። አዲስ አበባ።

²¹ መኸር፣ በጋ፣ በልግ እና ክረምት

²² ግእዝ፣ ዕዝል፣ አራራይ

²³ ምልክቶቹ በተለያዩ ቃላት ላይ ሲወድቁ(ሲመለከቱ) ልዩ ልዩ አመል ያላቸው ስለኾነ ተማሪው የምልክቶቹን አመል ለይቶና ጠንቅቆ ያውቅ ዘንድ በሦስት ዓይነት የንባብ ስልት ማስረጃዎች ማለትም፡ በተነሸ፣ በወዳቂ፣ በሰያፍ(በአገብር) ቃላት የተዘጋጁትን አጥርቶ ማወቅ ይጠበቅበታል። የዜማ አርዕስተ ምልክት። ገጽ፣ ፯

²⁴ የኢትዮጵያን የዓየር ጠባይ ተመርኩዞ ለአራት የተከፈሉት ወቅቶች በዘመናዊ ሣይንስ ጥናት ረገድ የብሔራዊ የዓየር ትንበያ ድርጅት በተለምዶ በአራት ወቅቶች የሚጠሩትን እነዚህም ከጥቅምት እስከ ጥር ያሉትን ወራት “ቦጋ”፣ ከየካቲት እስከ ግንቦት ያሉትን ወራት “በልግ” እና ከሰኔ እስከ መስከረም ያሉትን ወራት “ክረምት” በማለት በሦስት ይከፍላቸዋል። ጥቅምት 23 ቀን 2012 ዓ.ም፣ በኢቴቪ ከተላለፈ የዓየር ትንበያ የተወሰደ።

²⁵ “መኸር” በመባል የሚታወቀውና ከመስከረም 26 እስከ ታኅሣሥ 25 ያሉት በድምሩ 90 ቀናትን የያዘ ነው።

²⁶ “ቦጋ” በመባል የሚታወቀውና ከታኅሣሥ 26 እስከ መጋቢት 25 ያሉት በድምሩ 90 ቀናትን የያዘ ነው።

²⁷ “በልግ” በመባል የሚታወቀውና ከመጋቢት 26 እስከ ሰኔ 25 ያሉት በድምሩ 90 ቀናትን የያዘ ነው።

²⁸ “ክረምት” በመባል የሚታወቀውና ከሰኔ 26 እስከ መስከረም 25 ያሉትን በድምሩ 95(6) ቀናትን የያዘ ነው።

²⁹ ዕዝል

እያለ ዜማው የሚረዝም³⁰ ሲኾን የመጨረሻው ሰተት ባለ እና አባጣ ጎርባጣ በሌለው ሜዳ ላይ እንደ መራመድ ያክል ረጋ ባለና ፊደላትን እየቆጠረ የሚዜም³¹ ኾኖ ይገኛል። የዜማው ቅላጼ በዚህ መልኩ ተቃኝቶ የተዘጋጀ በመኾኑ ከኅብረተሰቡ ባህልና ትውፊት ጋር ለመዋሐድ መንገዱ ቀላል እንደ ኾነለት መረዳት ይቻላል።

በኢትዮጵያ ሕዝቦች መካከል በሚደረገው የርስ በርስ ግንኙነት መስተጋብር የባህል፣ የኪነ-ጥበብና የሥነ-ጥበባዊ ትውፊት ውርርስ ተከኗውኗል፤ በመከናወን ላይም ይገኛል። ኹሉም ኢትዮጵያውያን በሚያስብል ኹኔታ ከቦታ ቦታ በመዘዋወርና በደረሰብት ቦታ በመስፈር፣ ኑሮንም በዚያው በማስቀጠል ከአካባቢው ኗሪዎች ጋርም በመለማመድ አንዱ የሌላውን ባህል፣ የአነጋገር ዘዴ፣ የአኗኗር ዘዴ፣ ወዘተ በመዋዋስ ማሳበራዊ መስተጋብሩን ማስፋፋት ተችሏል። የኪነ ጥበብና የሥነ-ጥበብ ትውፊታዊ ልውውጦች ሲባል ደግሞ የግዕዝ ፊደል አቀራረፅ ትግበራን የሚጨምሩ በመኾናቸው ሥርዓተ ጽሕፈትና የዜማ ሥርዓት ክንውኖችም በዋናነት የሚጠቀሱ ናቸው። ከነዚህ የባህልና የትውፊት ውርርሶች መካከል የሀገር ባህል የዜማ ቅኝቶች የተላለፉት ወይም የተወረሱት ከቅዱስ ያሬድ የዜማ ሥልት እንደ ኾነ ይነገራል³²። በኢትዮጵያ የባህል ዘፈን ቅኝቶች³³ ተብለው የሚጠሩት መነሻ ያደረጉት የቅዱስ ያሬድን የዜማ ሥልት የተመረከዘ ኾኖ የአካባቢውን መልክአ ምድር፣ ባህልና ትውፊት በማማከል ጭምር ነው። እነዚህ የሀገር ባህል ዘፈን ቅኝቶች የሚከውኑበት ድምፀ ቅላጼ አወራረድ ከሦስቱ የቅዱስ ያሬድ የዜማ ስልቶች ያፈነገጡ አይደሉም። ቅርርባቸው ላቅ ያለ ነው። ከዚህ አንጻርም የቅዱስ ያሬድ ዜማ ስልት በባህላዊ የኪነ-ጥበብ ሥራዎች ላይ ያሳደረው ተፅዕኖ ቀላል እንዳልኾነ መገንዘብ ያስፈልጋል።

ይህ በድምፀ ቃና ወይም ቅላጼ የታጀበ የባህልና የኪነ-ጥበብ ልውውጥ እያደገ መጥቶ በ15ኛው³⁴ መቶ ክፍለ ዘመን መግቢያ ጀምሮ ያሳየው የዕድገት ለውጥ ከፍተኛ ደረጃ ላይ ደርሷል። በአማርኛ ቃላት የተዘጋጁ ሥነ-ቃሎች፣ በስንኞች የተሰናሰሉ ግጥሞች ታሪክን፣ ማህበራዊ መስተጋብርን፣ ተፈጥሮን፣ መልክአ ምድራዊ አቀማመጥን፣ወዘተ መሠረት በማድረግ የተገጠሙ ግጥሞች በዜማ ምልክትነት ገብተው መገኘታቸው ማስረጃዎች ናቸው። እነዚህ በአማርኛ ቃላት የተዘጋጁ ምልክቶች ለመንፈሳዊው ዜማ ወዝ እና ለዛ መስጠት ብቻ ሳይኾን የኪነ-ጥበብ ፈጠራ ክህሎትንም³⁵ ከፍ ማድረግ ስለሚችሉ ለበለጠ ጥናት እንደሚያነሳሱ ይጠበቃል።

2. ዜማውን በምልክት ማዜም የተጀመረበት ጊዜና መነሻ ምክንያቱ

ምልክት ሲባል የአንድን ነገር ምንነትና አቅጣጫ አመለካከት ወይም ጠቋሚ ማለት ሊኾን ይችላል። ይህ ቃል ለዜማ ብቻ ሳይኾን ለሌላም ብዙ ነገር ሊያገለግል የሚችል ቃል ነው። ለዜማ አገልግሎት ሲውል ግን ዜማውን እንዴት ማዜም እንደሚቻል ሊመራ፣ ሊያስረዳ፣ ሊያሳውቅ

³⁰ ግእዝ
³¹ አራራይ
³² መምህር አብርሃም አንተነህ። “ጾመ ድጓና ስለ ምናች”። ቅዱስ ጊዮርጊስ ማተሚያ ቤት። ባሕር ዳር።
³³ አምባሰል፣ አንች ሆየ፣ ትዝታ፣ ባቲ
³⁴ ታደሰ እሱባለው። “የግዕዝ ኅዳይትና ሥነ-ግጥም በዕንዘራ ስብሐት መጽሐፍ”። ብሌን ። ፲ጹ፯-47።
³⁵ በአማርኛ ቃላት የተዘጋጁ የዜማ ምልክቶችን በማዘጋጀት በኩል ተማሪዎችም ተሳታፊዎች ነበሩ።

የአማርኛ ቃላት ተፅዕኖ በቅዱስ ያሬድ የዜማ ምልክቶች ላይ - ታደሰ አሉባለው

የሚችል ማለት ነው። ቅዱስ ያሬድ ከ540-560 ባሉት ካያ ዓመታት መካከል ዜማውን በሦስት የድምፀ ዜማ መደቦች(ስልቶች) ሲያዘጋጅ ለተከታዮቹ ግልጽ ይኾኑ ዘንድ ስምንት አርአስተ ምልክቶች³⁶ ወይም ልዕላ-ድምፆችን ማቀነባበርና ማዘጋጀት ችሏል።(የምልክቶቹን ቅር አባሪ ፩ ላይ ይመልከቱ)። እነዚህ ስምንቱ አርአስተ ምልክቶች መሠረታዊውን ኹነው ይነገሩ እንጅ ከጊዜ በኋላ ግን ዜማውን የበለጠ ግልጽና ቀላል ለማድረግ ሲባል የተጨመሩ ሌሎች ትእዛዝ አዘል የአማርኛ ቃላት ምልክቶች³⁷ እንዳሉ ይታወቃል። እንደነዚህ የመሳሰሉ የፈጠራ ክንውኖች በማኅበራዊ ዐውድ ወስጥ በተደጋጋሚ የሚከሰቱ ናቸው። በቅዱስ ያሬድ የዜማ ድርሰት ውስጥ የሚታወቁት ንጥረ ድምፅት የሌላቸው ስምንቱ ምልክቶችና ንጥረ ድምፅነትት ያላቸው ኹለቱ ምልክቶች³⁸ በቀዳማዊነት የተዘጋጁ ናቸው። በኋላ በመጡ ሊቃውንት የተጨመሩ የዘርና የአማርኛ ቃላት የዜማ ምልክቶች ኹነው በመግባት በማኅበራዊ ዐውድ ውስጥ ሰፊ ድርሻ ይዘው ይገኛሉ። አባሪ ፪ ላይ ይመልከቱ።

የዜማ ምልክቶቹ አፈጣጠር በማኅበራዊ ዐውድ ውስጥ ልዩ ልዩ ባህሎችን መሠረት ባደረገ መልኩ የተዘጋጁ ኹነው ይገኛሉ። ማኅበራዊ ዐውድ ሲባል ምልክቶቹ መቸና የት እንደተዘጋጁ፤ ማን እንደዘጋጀቸው፤ ባለቤታቸው ማን እንደኾነና አድማጮቻቸው ወይም ተከታዮቻቸው እነማን እንደኾኑ፤ የዜማ ደራሲው የተጠቀመባቸው መንፈሳዊ፣ ባህላዊና ተፈጥሯዊ ክሥተቶች(ምሳሌ፡ ወቅቶች፣ የአካል እንቅስቃሴ፣ የአንድን የተፈጥሮ ድምፅ አስመስሎ ማዜም፣ ወዘተ)፤ ሕዝቡ የሚያውቃቸውን፣ አውቆ እንደ ባህሉ የዘገባቸውን የሥነ-ቃል ዓይነቶችና ሕዝቡ ስለነዚህ የሥነ-ቃል ዘርፎች ያለውን ትኩረት መሠረት ባደረገ መልኩ መዘጋጀት የቻሉ እንደኾኑ የባህልና የሥነ-ቃል ጥናት ባለሙያዎች ይገልጻሉ³⁹።

2.1 የመተንፈሻ⁴⁰ አካልን ተመርኩዘው ንጥረ-ድምፅነት በሌላቸው ምልክቶች የሚዜሙ፣

በጉሮሮ የሚዜመው የዜማ ድምፅት ደረት እና ሳንባ ላይ የሚያሳድረው ተፅዕኖ ቀላል አይደለም። ዜማውን የሚያዜመው ሰው አንገቱን ቀና በማድረግ ድምፁን ከፍ አድርጎ ሲጮኽ በሳንባው ላይ የሚታየው ከፍና ዝቅ የማለት ኹኔታ በግልጽ ይታያል። የምልክቶቹ ስያሜም በአብዛኛው ከሰው ልጅ የሰውነት ክፍሎች ጋር ማለትም ከሳንባ፣ ደረትና ጉሮሮ ጋር ተያያዥነት ያላቸው ኹነው ይገኛሉ። ለምሳሌ፡ ደረት፣ ድፋት፣ ርክርክ፣ ጭረት፣ ሐደት፣ ወዘተ የሚባሉ ምልክቶች የዜማውን የመርዘምና የማጠር፣ ወደ ላይ የመውጣትና የመውረድ፣ በአንዱ ፊደል ላይ የሚሰማው የድምፅ ድግግሞሽ(ርክረክ)፣ ፊደሉን ወይም ቃሉን ነካ አድርጎ(ጭረት) የማዜም ጠባይ ስለሚያሳዩ ሳንባን ሸፍኖ በያዘው ደረት ላይ ተፅዕኖአቸው በግልጽ የሚታይበት ኹኔታ አለ። ምልክቶቹ በሚያርፉበት ፊደል ወይም ቃል ላይ ሲደረስ ዜማው ቆም ማለት፣ የመውጣት ወይም የመውረድ ወይም የመቆረጥ ወይም የማጠር፣ ወዘተ. ድምፅ ይሰማበታል። ይህ የድምፅ መውጣትና

³⁶ ድፋት፣ ሐደት፣ ቅናት፣ ይዘት፣ ቀርጥ፣ ጭረት፣ ርክርክ፣ ደረት ናቸው። እንደሌሎቹ ፍደሎች በጽምፀት የሚነበቡ አይደሉም።
³⁷ ፍዝ፣ አያያዝ፣ አከፋ፣ ድፋእ፣ ግፋእ፣ ነጠብጣብ፣ ሰያፍ፣ ዘንጥል፣ አቀማጥል፣ አንቀጥቃጢ፣ አጋን፣ አዙር፣ ድርስ፣ አረግርግ፣ አንባር፣ ንተቅ፣ ጉሸምጥ፣ ተጫን፣ ጨንግር ናቸው። የዜማ አርአስተ ምልክት፤ 1978፣ 10።
³⁸ በቅዱስ ያሬድ የተመለከቱት ብቸኛዎቹ ኹለቱ ፊደሎች፤ አንባር (ር) እና ድርስ (ስ) ናቸው።
³⁹ ፈቃደ አዘዘ። የሥነ-ቃል መመሪያ። 1ጽ:37።
⁴⁰ በዋናነት የሰውን ጉሮሮና ሳንባ ይመለከታል።

የመውረድ ሹኔታ በደረት ላይ በሚያሳድረው ጫና ምክንያት ምልክቶችም ሲሠየሙ ከደረት ጋር ተያያዥነት ባለው መልኩ ሹኖ እናገኘዋለን። ቅዱስ ያሬድ ዜማውን ሲደርስና ምልክቶችን ሲያዘጋጅ ተፈጥሮን መሠረት አድርጎ ነው ሲባልም የሰውን ልጅ የአካል ተፈጥሮና ቁመና የአካተተ እንደ ሹኖም ግንዛቤ ሊሰጠው ያስፈልጋል።

ከአሥሩ⁴¹ ውስጥ ስምንቱ ምልክቶች ድምፅን የሚወክሉ ፊደሎች ሳይኾኑ ሳንባና ጉርሮ ላይ የሚፈጠረውን የድምፅ እንቅስቃሴ የሚያመለክቱ ናቸው። ሹ-ለቱ ማለትም “ድርስ” እና “አንብር” የተባሉት በ“ስ” እና በ“ር” ፊደሎች ተወክለው ከቃላቱ ትርጉም ጋር በተያያዘ ሹኔታ ዜማው የሚያርፍበትን ፣ የሚደርስበትን፣ ከፍና ዝቅ የሚልበትን ቦታ በሚጠቁም አኳኋን ገብተው ግልጋሎት እየሰጡ ይገኛሉ። እንደ ሹ-ለቱ የፊደል ምልክቶች ያሉ ነገር ግን በኋላ በመጡ ሊቃውንት⁴² የተጨመሩ ምልክቶች ለምሳሌ “ኢጋን”፣ “ሰያፍ”፣ “ዘንጥል”፣ አንቀጥቃጤ፣ ወዘተ የመሳሰሉ በዜማ ምልክትነት ተዘጋጅተው በዜማው መጽሐፍ(ድጓ) ውስጥ ገብተው ይገኛሉ። በኋላ የተባሉበትም ምክንያት የአማርኛ ቃላት ሹኖ በመገኘታቸው ነው። ከላይ ከተዘረዘሩት መካከል ባንዱ የተመለከተበት ፊደል፣ ቃል ወይም ሐረግ ከቃሉ ትርጉም ጋር በተያያዘ ሹኔታ ይዘማል። ይህ ማለትም በማጋነን ወይም ቃሉን ረገጥ አድርጎ በማንሣት ማዜም ወይም ድምፁ ቃናውን አንድ ቦታ ላይ ደጋግሞ በመጫኛ የሚተገበር ሹኖ እናገኘዋለን።

በዚህ መልክ የተዘጋጀው የዜማ ሥርዓተ ትምህርት የመማር ማስተማሩ አተገባበር ፍጥነትና ቅልጥፍና ይኖረው ዘንድ ትልቁን ድርሻ ተወጥቷል፤ አሁን በደረሰንበት ጊዜም እንቅስቃሴው የቀጠለበትን ሹኔታ መረዳት ይቻላል። የመማር ማስተማሩን እንቅስቃሴ በተሳሳተ ሹኔታ ለማከናወንና የመምህሩንም፣ የተማሪውንም ድካም ለመቀነስ፣ ለመማር የሚወስደውንም ጊዜ ለማሳጠር ከላይ ከተጠቀሱት ምልክቶች በተጨማሪ የዘር ምልክቶች ንጥረ-ድምፅ ባላቸው ምልክቶች(ፊደሎች) ተወክለው መዘጋጀት ችለዋል።

ቅዱስ ያሬድ ያዘጋጀው የዜማ ምልክት እስከ 16ኛው መቶ ክፍለ ዘመን መግቢያ ድረስ ሲያገለግል ቆይቶ በግራኝ ወረራ ምክንያት ምልክቶቹ የተዘጋጁበት መጽሐፈ ድጓ በመውደሙ ምክንያት ዜማውን በቀድሞው ስልት ለማዜምና ለማስተማር አልተቻለም ነበር። ያ ችግር በያጋጥምም በወቅቱ ከተከሠተው አደጋ የተረፉ ሊቃውንት ተስፋ ቆርጠው ዝም ብለው አልተቀመጡም። ችግሩን ተቋቁመው ዜማውን እንደገና በምልክት ለማሳየት ሰፊ ጥረት አድርገዋል። ከአደጋ የተረፉ ሊቃውንት የዜማውን በድምፁ-ቃና ሲለዩ ምልክቶችም የየዜማ መደቡን ድምፁ-ቃና ሳያደባልቁ ግን ደግሞ የመልካቸውን ቅርጽ ሳይለውጡ በሦስቱ የዜማ ምድቦች አዘጋጅተዋቸው ይገኛሉ። የእነዚህ ምልክቶች በዚህ መልኩ መዘጋጀታቸው የመማር ማስተማሩ ሒደት ትክክለኛውን መሥመር እንዲይዝ አድርገዋል። የዘር ምልክቶች ሥራ ላይ በመዋላቸውም የዜማው ስልት ሳይለዋወጥና ሳይደበዘዝ ለረጅም ጊዜ እንዲቀጥል እገዛ አድርገዋል። ለዜማው መጠበቅ የጎላ

⁴¹ድርስ "ስ" እና አንብር "ር" የተባሉ በግዕዝ በፊደል የተመለከቱ ምልክቶች ዜማው የሚደርስበትንና የሚያርፍበትን ቦታ የሚያመለክቱ ናቸው። በስምንቱ ምልክቶች ላይ ሹ-ለቱ ሲጨመሩ አሥር ይኾናሉ።
⁴²አማርኛ ቋንቋ እያደገ መጥቶ የቤተ መንግሥት መገልገያ ቋንቋ ሹኖ ጥቅም ላይ መዋል ሲጀምር የአብነት መምህራኑም ተማሪዎቻቸው በቀላሉ ሊገባቸው በሚችል ቋንቋ ማዘጋጀት መጀመራቸውን ለማሳየት ተብሎ ነው።

የአማርኛ ቃላት ተፅዕኖ በቅዱስ ያሬድ የዜማ ምልክቶች ላይ - ታደሰ አሉባለው

አስተዋጽኦ በማድረግ ብቻም ሳይኾን በአላቸው ምሥጢራዊ ትርጓሜም አገልግሎት ሰጥተዋል፤ እየሰጡም ይገኛሉ። በኋላ የተነሡ ሊቃውንት ምልክቶቹን እንደገና ሲያመለክቱ ዘሮችን ከግዕዝ ቃላት ብቻ ሳይኾን የአማርኛ ቃላትንና የአዝማሪ ግጥሞችን፣ ሐረጎችንና ዐረፍተ ነገሮችን ጭምር ተጠቅመዋል። ወቅቱ የአማርኛ ቋንቋ ግዕዝን እየተካ የመጣበት ጊዜ ስለነበር የአማርኛ ቃላት በዜማ ምልክትነት መግባት እንደጀመሩ መረዳት ይቻላል። የዜማ ምልክቶች በአማርኛ ቃላት ጭምር መዘጋጀት ሲጀምሩ በግዕዙ የሌሉ ነገር ግን አማርኛ ቋንቋ የአከላቸው ፊደሎችም በምልክትነት ገብተው ይገኛሉ።

2.2 ንጥረ-ድምፅ ባላቸው ምልክቶች (ፊደሎች) ተጽፈው በዘር ምልክት⁴³ የሚዜሙ

- በግዕዝ ፊደል የተጻፉ የአማርኛ ቃላት ምልክቶች
- አማርኛ ቋንቋ ያከላቸው ፊደሎችን የያዙ የአማርኛ ቃላት ምልክቶች

ለዜማ ምልክትነት የሚያገለግሉ የግዕዙ ፊደሎች ብቻ አይደሉም። አንዳንድ ቦታ ላይ የአማርኛ ቋንቋ ያከላቸው ፊደሎችም በቃላቱ ውስጥ በምልክትነት ገብተው እናገኛቸዋለን። ይህ ኹኔታ የአማርኛ ቋንቋ በወቅቱ እያደገ መምጣቱን ያመለክታል። በጊዜው እያበበና ዘመናዊነትን እየተላበሰ የመጣው አዲሱ ቋንቋ በምልክትነት መግባቱ ለተማሪዎቹ ትልቅ ዕድል ፈጥሮላቸዋል። ምክንያቱም በባህላዊ ደረጃ የአካባቢውን እንቅስቃሴ የሚገልጹ ቃላትን፣ ምሳሌያዊ ንግግሮችን፣ ሥነ ቃሎችን መጠቀም በመጀመራቸው የዜማውን ክብደት ቀንሶላቸዋል፤ ዜማውን ለመማር የሚወስደውንም ጊዜ አሳጥሮላቸዋል። ተማሪው ትምህርቱን በአጭር ጊዜ አውቆ እንዲያጠናቅቅ ለማድረግ መምህሩ ወይም ደቀ መዝሙሩ ዜማው እንዴት መዜም እንዳለበት የሚያጠራጥር ኹኔታ ላይ ሲወድቅና ዜማ ሲጠፋው በተመሳሳይ ዜማ እንዲያገኘው አስበው የፈጠሩት ተጨማሪ ዘዴ ነው። ይህ ዘዴ በመፈጠሩም የዜማ ትምህርት አሰጣጥ ሥርዓት እንዲሻሻል አግዟል፤ ተማሪው በሚረዳውና በሚገባው ቋንቋ ምልክቶች መዘጋጀት በመቻላቸው ትምርቱ የሚወስደውን ጊዜ ማሳጠር ችሏል፤ ይህም ቀደም ይሰጥበት ከነበረው ሥልት ተሽሎ በመገኘቱ በአግባቡ ተጠብቆና ባለሙያዎችንም በተከታታይነት ለማፍራት ዕድል ፈጥሯል።

ሊቃውንቱ ይህንን ዘዴ ሲጠቀሙ አስቀድመው ለዜማዉ ከተዘጋጁ ቃላት፣ ሐረጎችና ዐረፍተ ነገሮች መካከል ምሥጢር አዘል የኾኑትን ለምልክትነት በመምረጥ ተመሳሳይ የኾኑትን ኹሉ በአንድ የዘር ምልክት እንዲዜሙ አድርገዋል። ዘሮችን በማሳጠርም በንጥረ-ድምፆች ወክለዋቸው እናገኛለን። ለምሳሌ “አጥመቀ” የሚለውን የዜማ ዘር በመውሰድ ልክ እንደ አጥመቀ የሚዜሙትን ቃላት(ዘሮች)በሙሉ በመውሰድ “አጥመቀ” ከሚለው ቃል የመጨረሻውን ጥኑ “ቀ”ን በላዩ ላይ በመጻፍ በእርሱ አመልካችነት እንዲዜም አድርገዋል።

⁴³ቅዱስ ያሬድ ዜማውን ሲደርስ ከብሉይት፣ ከሐዲሳትና ከሊቃውን መጻሕፍት እያውጣጣ ቃላትን፣ሐረጎችንና ዐረፍተ ነገሮችን በመጠቀም ነው። በጊዜ ሊደተ እነዚህ ከላይ የተጠቀሱት በነሱ ላይ የተዜመው ዜማ ተመሳሳሉ ሲመጣ ቀዳሚያዎቹ እንደ ምልክት በማገልገላቸው “ዘር” ተብለው ይጠራሉ። ለምሳሌ “አጥመቀ” የሚለው ቃል የተዜመበትን ዜማ የመሰለ ሌላ ቃል ላይ ሲገኝ በቃሉ ወይም በፊደሉ ላይ የ”ቀ” ምልክት ይጻፋል። ልክ እንደ አጥመቀ አድርገህ አዜመው እንደ ማለት ነው።

ሊቃውንቱ እነዚህን የመሳሰሉ የዘር ምልክቶችን ከድጋወ ውስጥ በመምረጥ ተጠቅመውባቸዋል። ዛሬም ድረስ ከቅዱስ ያሬድ የዜማ ምልክቶች ጋር ተሰባጥረው አገልግሎት እየሰጡ ይገኛሉ። በከፍተኛ ደረጃ ጥቅም ላይ የዋሉ ብዛት ያላቸው የዘር ምልክቶች በተለያዩ የዜማ መጻሕፍት ውስጥ ይገኛሉ። የእነዚህ የዘር ምልክቶች ጥቅም እጅግ የላቀ በመሆኑ ሥራ ላይ ከዋሉበት ጊዜ ጀምሮ ለትምህርቱ መስፋፋትና የመማር ማስተማሩ እንቅስቃሴ ዛሬም ድረስ ባህል ኾኖ እንዲቀጥልም አመች ኹኔታን ፈጥረዋል። አንዳንድ የተለየ አመል ያላቸውና ከተለመደው የዜማ ይዘት ወጣ ያሉ ካልኾኑ በስተቀር ደቀመዝሙሩ ዜማውን ሙሉ በሙሉ ባይዘልቀውም እንኳ የዜማውን ጠባይ በደንብ የለየና ምልክቶችን ያወቀ ከኾነ በተገቢውና በትክክለኛው የዜማ ስልት ማዜም ይችላል። ሲጠፋው ወይም ግር ሲለውም ምልክቱን በማየት የዜማውን ድምፁ-ቃና ማግኘት ይችላል።

ይህ በዜማው ላይ የታየው የለውጥ እንቅስቃሴ በመማር ማስተማሩ ላይ ያመጣው ለውጥ እንደ ትልቁ የዕድገት ምልክት ኾኖ ይወሰዳል። ይህ አካሄድ እያደገ መጥቶ በዓፄ ገላውዴዎስ ዘመነ መንግሥት ጊዜ (1533-1551 ዓ/ም)⁴⁴ ከፍተኛ ደረጃ ላይ እንደደረሰ ይነገራል። ለዚህ ማስረጃ ሊኾን የሚችል በዘመኑ የተጻፈውን ታሪክ ነገሥት ጠቅሶ “ወበመዋዕሊሁ ለንጉሥ ገላውዴዎስ ተንጉሥ አዛዥ ጌራ ወአዛዥ ራጉኤል ካህናት ማእምራነ ዜማ ወወጠኑ አውጽኦ ምልክት ዘድጓ/በዓፄ ገላውዴዎስ ዘመነ መንግሥት አዛዥ ጌራ እና አዛዥ ራጉኤል የተባሉ የዜማ ዐዋቂዎች ካህናት የድጓን ምልክት ማዘጋጀት ጀመሩ”⁴⁵ የሚል በማስረጃነት ይቀርባል።

በጎንደር ዘመነ መንግሥት ጊዜ የጎንደር ከተማ የመንግሥት መቀመጫ ኾና ከማገልገሏ ቀደም ብሎም የዘር ምልክት ጥቅም ላይ ውሏል። የዘር ምልክቶችን ጥቅም ላይ ከማዋል ጎን ለጎን በኢትዮጵያ ውስጥ ታላላቅ ተጋድሎና ለሀገራቸው ታሪክ በሠሩ ሰዎች፣ በተለያዩ ክሥተቶች፣ በመልክአ ምድር አቀማመጥ፣ በማኅበረ ሰቡ ውስጥ በሚዘወተሩ ባህላዊ የኪነ-ጥበብ እንቅስቃሴዎች ምክንያት የተዘጋጁ የአማርኛ ቃላት ግጥሞችን እንደ ዜማ ምልክት ገብተው ይገኛሉ። በልዩ ልዩ አጋጣሚዎች በዜማ ምልክትነት የገቡ እነዚህ የአማርኛ ቃላትና በግጥም የተዘጋጁ ሥነ-ቃሎች ተዘውትረው የሚነገሩ፣ የኅብረተሰቡን የዕለት ዕለት እንቅስቃሴ የሚያመለክቱ፣ የአካባቢውን መልክዓ ምድር የሚያመለክቱ ኾነው እናገኛቸዋለን። ለምሳሌ “ማየ ሸንኮር፤ ፈሰሰ በጎንደር” የሚለው ሥነ-ቃላዊ ግጥም በምልክትነት ሲገባ “ሸ” የሚለውን የአማርኛ ፊደል አስገብተውት ይገኛል።

⁴⁴ ዝኒ ከማሁ፡ የኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን ታሪክ ከልደተ ክርስቶስ እስከ ፳፻፡፡ ፲፮.116። መርስዔ ጎዘን ወልደ ቂርቆስ፡ ዕለታዊ የታሪክ ድርጊት - የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን የመጀመሪያው ፓትረያርክ፡፡ ብርሃንና ሰላም ማተሚያ ድርጅት፡፡ ፲፮. 39። Richard K.P. Pankhurst. The Ethiopian Royal Chronicles. Oxford University Press, p.23.

⁴⁵ ዝኒ ከማሁ፡ የኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን ታሪክ ከልደተ ክርስቶስ እስከ ፳፻፡፡ ፲፮. 116። ተጨማሪ መረጃ ተክለ ኢየሱስ ዋቅጅ፡፡ “የጎጃም ታሪክ”፡፡ EMMML 1411። ያልታተመ፡፡ ይኸው ጽሑፍ “የኢትዮጵያ ታሪክ” ተብሎ በሥርግው ገላው ሐተታ የተዘጋጀለትን በገጽ. 53 ይመልከቱ፡፡

እነዚህ በዜማ ምልክትነት ገብተው የሚገኙ የአማርኛ ቃላት ወይም ሥነ-ቃሎች ከድጋዉ ዘር ተለይተውና ለብቻቸው ተጽፈው ብናገኛቸው ሕይወት አልባ ናቸው። ስለ ዜማው ስልት ምንም ሊነግሩን አይችሉም። ትክክለኛው የዜማ ስልት እንዴት መዜም እንዳለበት ሊጠቁሙን የሚችሉት ከድጋዉ ዘር ጋር በጋራ ተመልክተው ሲቀመጡ ብቻ ኾኖ እናገኘዋለን። ይኸን እንጅ ለብቻቸው በጽሑፍ ቢቀመጡም የአካባቢውን ባህል፣ መልክዓ ምድር፣ ወዘተ. የሚገልጸው ይዘታቸው አይለወጥም። ለዜማ ምልክትነት የሚመረጡት የአማርኛ ቃላት ወይም ሥነ-ቃሎች በአንድ ግለሰብ ወይም በመምህሩ ብቻ ሳይኾን የሚፈጠሩት በደቀ መዛሙርቱና በአካባቢዉ ኗሪ በኾኑ ካህናትና መዘምራን ጭምር እንደ ኾነ ማስረጃዎች⁴⁶ አሉ።

3. የአማርኛ ቃላትን በዜማ ምልክትነት ማስገባት ለምን ተፈለገ?

ከ13ኛው መቶ ክፍለ ዘመን ጀምሮ በግዕዙ ሥነ-ጽሑፍ ውስጥ የአማርኛ ቃላት ከግዕዝ ቃላት ጋር ተቀላቅለው መግባት እንደጀመሩ በግዕዝ የተጻፉ ዜና መዋዕሎች ይገልጻሉ⁴⁷። ይህ ኹኔታ በጎንደር ዘመነ መግሥት ጊዜ እያደገ መጥቶ አማርኛው ቋንቋ አዳዲስ ፊደሎችን በማክል መጠቀም ሲጀምር በዜማው ምልክት ላይም አሻራውን ማሳረፍ ችሏል⁴⁸። ሕዝቡ በብዛት እየተግባባበት ሲመጣ በጊዜ የነበሩ ሊቃውንት ለጉዳዩ ትኩረት በመስጠት የመማር ማስተማሩን እንቅስቃሴ ከአዲሱ ቋንቋ ጋር ለማንዳኘት ጥረት አድርገዋል፤ በግራኝ መሐመድ ወረራ ምክንያት የተቋረጠውን የማስተማር አገልግሎት እንደገና ለመጀመር መነሣትን ፈጥሮላቸዋል።

ከግራኝ ወረራ በኋላ የተነሡ ሊቃውንት የዜማውን መጽሐፍ እንደገና ለማመልከት ማኅበራዊና ኪናዊ ወይም ሥነ-ቃላዊ ዐውዱን ላቅ ባለ ትጋት ለመጠቀም ችለዋል። ይህ እንቅስቃሴያቸው አዲስ የዜማ ምልክት ፈጠራን እንደ ባህል እንዲያሳድጉ ዕድል ፈጥሮላቸዋል። የመማር ማስተማሩን ጥልቀት ከበፊቱ በበለጠ ኹኔታ ለማሳየት ችለዋል። የዜማ ምልክቶቹ በአማርኛ ቃላት፣ ግጥሞችና ሐረጎች ጭምር መሰናዳት የጀመሩበት ምክንያት በጊዜው የአማርኛ ቋንቋ እያደገ የመጣበት ጊዜ ስለነበር፣ የጋራ መግባቢያነቱም ይበልጥ እየጠነከረና እጎለበተ በመምጣቱ የመማር ማስተማሩን አተገባበር ይበልጥ ለማቀላጠፍ በማሰብ ነበር።

ደቀ መዛሙርቱ ዜማውንም ኾነ የአንድምታ ትርጓሜውን በአማርኛ ቋንቋ መማር ይበልጥ ተጠቃሚ አድርጓቸዋል። በዚያን ወቅት በአማርኛ ቋንቋ የተዘጋጁ ምሳሌያዊ ንግግሮች በአንድምታ ትርጓሜ ትምህርት ላይ ትልቁን ሚና እንደተጫወቱ ኹሉ ሥነ-ቃሎች፣ የአዝማሪ ግጥሞች፣ ታሪካዊና ባህላዊ ንግግሮች፣ የዜማውን ሥርዓተ ትምህርት ለማሳደግ ትልቅ ሚና ነበራቸው። ለምሳሌ፡ “በፀሐይ አትንገብገቢ፣ አጥር ዘለሽ ግቢ፣” የሚለው “ቢ” ተብሎ የተቃራኒ ያታን ግንኙነት የሚያቀራርብ በሚመስል መልኩ ተመልክቷል። ይህ አዲሱ የሥርዓተ ትምህርት ጠቀሜታው የጎላ በመኾኑና በተግባርም ለማሳየት በኅብረተ ሰቡ መካከል የሚደረጉ ባህላዊ እንቅስቃሴዎችን መሠረት ባደረገ መልኩ ማዘጋጀት ችለዋል። ይህ ሁኔታ ይበልጥ እያደገ የመጣው ደግሞ የአማርኛ ቋንቋ እያደገ በሥነ-ጽሑፍ ዘርፉ የግዕዝ ቋንቋን እየተካ በመምጣቱ፣

⁴⁶ ዝኒ ከማሁ፡ የኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን ታሪክ ክልደተ ክርስቶስ እስከ ፳፻፣ ገጽ.116
⁴⁷ ታደሰ እሱባለው፡ የአማርኛ ፊደል ሥርዓተ ጽሕፈት ሒደትና በጉዳዩ ስለተነሡ ውዝግቦች ታሪካዊ ዳሳ፡ ገጽ.63።
⁴⁸ ዝኒ ከማሁ፡ ገጽ.64

ኪነ-ጥበባዊ ሥራዎች በአማርኛ ቋንቋ መዘጋጀት ሲጀምሩ በዜማው ምልክቶች ላይም ተደብላልቀው መግባት እንደጀመሩ ይነገራል። በምልክትነት የገቡ የአማርኛ ቃላትና ግጥሞች ዘርፈ ብዙ ትርጉም የያዙ ሹነው ይገኛሉ። መምህሩ በቀላሉ ማስተማር እንዲችል፣ ተማሪው ደግሞ ዜማውን በቀላሉ እንዲይዘውና እንዲያስታውሰው በአካባቢው በሚያያቸውና በሚሰማቸው ነገሮች ላይ ተመሥርቶ የተዘጋጁ ናቸው። እነዚህ የመማር ማስተማሩን ሒደት ቀለል ለማድረግ በዜማ ምልክትነት የተዘጋጁት የአማርኛ ቃላትና ግጥሞች ዘርፈ-ብዙ ማኅበራዊ ጉዳዮችን የሚነካኩ፣ በትርጉም ይዘታቸውም የተላያዩ ጉዳዮችን የሚያንጸባርቁና የሚያመለክቱ ናቸው።

3.1. በማኅበራዊ ጉዳዮች ላይ ተመሥርተው የተዘጋጁ ቃላትና ስንኞች

በአማርኛ ቃላት ተዘጋጅተው በድጋው ውስጥ የገቡ የዜማ ምልክቶች በአብዛኛው በማኅበራዊ ኑሮ ውስጥ ተዘውትረው የሚነገሩ እንደነበሩ ከይዘታቸው መረዳት ይቻላል። አባባሎች፣ ኪነ-ጥበባዊ ግጥሞች(የዘፈን ወይም የአዝማሪ ግጥሞች)፣ምሳሌ፡ “አማሪት ጎንደር ተከናንበሽ ኑሪ”⁴⁹ የፉከራና ሸላላ መሰል ግጥሞች፣ የጎዘን ወይም የእንጉርጉሮ ግጥሞች፣ እንቆቅልሾች፣ ወዘተ የሚጠቀሱ ናቸው። ለምሳሌ፡- “ጻጅ” በሚል ተመልክቶ የሚገኘው ነገሥታት ግብር በሚያገቡበት ጊዜ አስተናባሪዎች ወይም አጋፋሪዎች መጠጥ ባነሰበት አቅጣጫ በመሔድ አሳላፊዎች ጠጅ እንዲያመጡ “ጠጅ! ጠጅ!” በማለት ጮኽ ብለው ትእዛዝ ይሰጣሉ። ይህንን እንደ ተምሳሌት በመውሰድ ቃሉንና ድምፁን በአንድ ላይ አጣምረው ሊቃውንቱ በዜማ ምልክትነት አስገብተውት ይገኛል። የጎንደር ከተማ እየሰፋችና ኗሪዎቿ በንግዱ ዓለም መሳተፍ ሲጀምሩ በጊዜው ይታይ የነበረው ማኅበራዊ እንቅስቃሴ በግጥም ተሞካሽቶ ይገኛል። መጠጥ ቤት የከፈቱ፣ ሻይ እያፈሉ መሸጥና መነገድ እየተለመደ በመምጣቱ ደንበኞችን መሳብ የተቻለበት ወቅት ነበር። በዚህ ዓይነት እንቅስቃሴ ደንበኞቹ ስለበዙ ኪነ-ጥበባዊ እንቅስቃሴም አብሮ ማደግ ችሏል። ይህ ማኅበራዊ እንቅስቃሴም ሥነ-ቃል ወጥቶለት በመማር ማስተማሩ ትግበራ ላይ ገብቶ ይገኛል።

“ማየ ሸንኮር፣ ፈሰሰ በጎንደር” የሚለው የግጥም ስንኝ እንደ ምሳሌ ሊወሰድ ይችላል። ይህ የተውኔት⁵⁰ ግጥም “ማየ ሸን” በሚል ተጽፎ ለዜማ ምልክት እንዲያገለግል በድጋው አስገብተውት እናገኛለን።”ሻይ” የሚለው ቃል ከመለመዱ በፊት “ማየ ሸንኮር” ይባል እንደነበር መገንዘብ ያስፈልጋል። ትርጉሙም “የሸንኮራ አገዳ ውኃ” የሚል ሲኾን “ሻይ” የሚለው ቃል ከመምጣቱ በፊት ሲያገለግል እንደነበር መረዳት ያስፈልጋል። ከላይ የሰፈረው ግጥም ከዘፈንና ከመዝሙር ተቀላቅሎ የሚዘጋጀውን “ማኅሌተ ገንቦ” የሚባለውን የመደሰቻ ዝማሬ የሚመስል ነው። በሌላ በኩል ደግሞ በጎዘን ምክንያት መንፈሱ የተሰበረን ሰው ለማፅናናት ወይም ጎዘኑ ከባድ እንደኾነ አጉልቶ ለማሳየት አዝማሪዎች በእንጉርጉሮ ወይም ደግሞ በዘለሰኛ የዜማ ስልት “ጎዘን ልቤን ሰበረው፣ በምኔ ልብረረው” የሚለውን ግጥም በመውሰድ ሊቃውንቱ በድጋው ላይ “ጎዘ ረው”

⁴⁹ ሴት ዘፋኝ፣ ቀንቃኝ፣ አርኹ፣ ባለ ረዥም ድምፅ፣ የከበሮ ቁጥ(ጠባቢ)፣ ሹሉቱ የበገና አውታሮች። ኪዳነ ወልድ ክፍሌ። ገጽ. 230።
⁵⁰ ተውኔት ሲባል በሰርግና በሌሎች የደስታ መግለጫ ዝግጅቶች ላይ ካህናቱና ደባትራት “ማኅሌተ ገንቦ” የሚባለውን ጨዋታ ለማሳየት የገባ ቃል ነው።

የአማርኛ ቃላት ተፅዕኖ በቅዱስ ያሬድ የዜማ ምልክቶች ላይ - ታደሰ አሱባለው

በሚል ምልክት አመልክተውት ይገኛል። ይህን ዘዴ በመጠቀማቸውም ተማሪዎች ዜማውን በቀላሉ እንዲይዙላቸው አግዟቸዋል።

3.2. ታሪካዊ ክሥተቶችን የሚመለከቱ ግጥሞች

ሌላው ተላላቅ የታሪክ ክሥተቶችን የሚመለከቱ ግጥሞች በምልክትነት ገብተው ይገኛሉ። በዓፄ ሠርፀ ድንግል ዘመነ መንግሥት (1535-1583) ከቱርኮች ጋር ጦርነት ተደርጓል። በጦርነቱ ወቅትም የንጉሡ ታማኝ አገልጋይ የነበረው የናኤል የቱርኩን ፓሻ ድል አድርጎ አንገቱን ቆርጦ ለንጉሡ ግዳይ አቀረበ። ንጉሡም በጀግንነቱ ተደንቀው ለፈጸመው የጀግንነት ድል ምን ቢደረግለት እንደ ሚፊልግ ጠየቁት። የመለሰው መልስ ስሙ በድጋው ላይ እንዲሰፍርለትና ለዘላለም እንዲታወስበት የሚገልጽ ነበር። ንጉሡም ፍላጎቱ እንዲሟላ ለሊቃውንቱ ትእዛዝ ሰጠ። በዚህ ምክንያት የጀግንነቱን ተግባር “የወናግ⁵¹ ሎሌ የናኤል፤ ፓሻን ገደለው በሾተል” እያሉ አዝማሪዎች በመሰንቆ የተጫወቱትን ሊቃውንቱ ወስደው “የወለሌ የና” ብለው በምልክትነት አስገብተውታል። በዚህ መልኩ በመዘጋጀቱ ታሪክ ተዘክሮበታል፤ በሌላ በኩል ተማሪዎች በቀላሉ ዜማውን እንዲይዙት አግዟቸዋል። ምክንያቱ በወቅቱ በማሳበረሰቡ መካከል ተዘውትሮ የሚቀነቀን የአዝማሪ ግጥም ስለነበር ነው። ሌላው የታሪክ ማስታወሻ ሾኖ የገባው የኢያሱ አድያም ሰገድ የአስተዳደር ሥርዓት ጠንካራና የሠመረ እንደነበር ለማንፀባረቅ አዝማሪዎች የተጫወቱበትንና በሕዝቡ ዘንድም ይዘውተር የነበረውን “በጎንደር ኢያሱ፣ ወርቅ ይዟል በራሱ” የሚለውን የዘፈን ግጥም ሊቃውንቱ “የጎ ኢያ፣ ራሱ” ብለው በድጋው ውስጥ በምልክትነት አስገብተውት ይገኛል።

3.3. መልክአ ምድርና የተፈጥሮ ገፅታን የሚጠቁሙ የአማርኛ ቃላትና ግጥሞች

የቅዱስ ያሬድ የዜማ ስልት እንደገና በምልክት ሲዘጋጁ በጎንደርና በአካባቢው እንደነበር መረጃዎች ይጠቁማሉ። በአሁኑ ጊዜ የድጋ ማስመስከሪያ የኾነችውና በደቡብ ጎንደር የምትገኘው “ቤተልሔም” የአካባቢውን መልክአ ምድር የሚጠቁሙ ምልክቶችን በድጋው በማስገባት በታሪክ ተጠቃሽ መኾን ችላለች። በአብዛኛው የመማር ማስተማሩ እንቅስቃሴ ይከናወን የነበረው ከቤት ውጭ ሾኖ አካባቢውን ቢያሳይ ሹኔታ ስለነበር የማስተማሩን እንቅስቃሴ በአካባቢው በቅርብ ርቀት የሚገኘውን እንደ ምሳሌ በመጠቀም ነበር። ለዚህ ምሳሌ የሚኾነው “አየ ጉና፣ ትመስላለች መና” የሚለውን በመውሰድ “ጉና መና” ተብሎ ተመልክቶ ይገኛል። የቤት እንሰሳትም በቅርብ ርቀት ስለሚኖሩ የላሟን ጩኸት እንደ ምሳሌ በመውሰድ “ቧ በይ ላሜ፣ እየበላሽ ልምላሜ” የሚለውን ስንኝ በመውሰድ “ቧ ላሜ” በሚል አመልክተውት እናገኛለን። “የመረብን ፊላ፣ ላሜ ወርዳ ትብላ” ከሚለውም “ረብ ፊላ” በሚል አመልክተውት ይገኛል።

⁵¹ የዓፄ ሠርፀ ድንግል የንግሥና ስም እንደኾነ ተክለ ኢየሱስ ዋቅጅራ ፍንጭ ሰጥተዋል። ሐተታ በሥርግው ገላው። ገጽ 53። በሌላ በኩል ደግሞ ደስታ ተክለ ወልድ “ዐዲስ ያማርኛ መዝገበ ቃላት” በሚለው መጽሐፋቸው ወስጥ የዓፄ ልብነ ድንግል የንግሥና ስም እንደነበር አስፍረዋል። “ወናግ” ትርጉሙ በሶማሊኛ ቋንቋ “አንበሳ” ማለት ነው። ገጽ ፬፻፵፯። በሌላ በኩል የዓፄ ልብነ ድንግል የንግሥና ስም “አንበሳ ሰገድ” ነው የሚሉ ስለአሉ “ወናግ” ማለት ደግሞ “አንበሳ” የሚል ትርጉም ከያዘ “ወናግ ሰገድ” ለዓፄ ልብነ ድንግል የተሰጠ ስም ሊኾን ይችላል።

3.4. ገበያ ተኮር ግጥሞች

እስከ ኻያኛው መቶ ክፍለ ዘመን አጋመሽ ድረስ የነበረው የገበያ ልውውጥ በሰው ሸክምና በአጋሰስ ጭነት ሸቀጦችን ከቦታ ቦታ በማዘዋወርና አንዱን ሸቀጥ በሌላ ዕቃ የዓይነት ልውውጥ በማድረግ ይከናወን ነበር። ይህ የግብይት ሥርዓት በሰሜኑና በመካከለኛው የኢትዮጵያ ማኅበረሰብ መካከል “የዓይነት ለውጥ” በመባል ይታወቅ እንደ ነበርም ይታወቃል። በተለይ በገጠሩ ማኅበረሰብ ውስጥ የብር ኖት እንደልብ የማይዘዋወርበት ጊዜ ስለነበር ይከናወን የነበረው የግብይት ሥርዓት በገንዘብ ሳይኾን በዓይነት ለውጥ የሚደረግ ነበር። በዓይነት መገበያየት ለገጠሩ ኗሪ ተመራጭ መንደነበር መገንዘብ ያስፈልጋል። አንድን የሸቀጥ ዕቃ በሌላ ዕቃ ወይም እህል ለመለወጥ የግድ በገበያ ቦታ ብቻ የሚወሰን አልነበረም። የሸቀጥ ዕቃዎችን በመያዝ ገጠር ለገጠር በመዞር ግብይቱ ይከናወን ነበር። ለዚህ ማስረጃ ሊኾን የሚችለው ደግሞ ነጋዴዎች በገጠር እየዙሩ ሸቀጣቸውን የሚያስተዋወቁበት “መርፌ አለ፣ መድፌ ቁልፍ አለ፣ አደስ አለ፣ ቅርንፉ አለ፣ ስንቡል አለ፣ ግዙ ተገዛዙ” የሚለውን አባባል በመውሰድ “መር አለ” በሚል የጸመ ድጋግ⁵² ክፍል በኾነው በ”ገብር ኄር”⁵³ ወስጥ አመልክተውት ይገኛል። በጊዜው በንግድ ሥራ የተሰማሩ ሰዎች ገጠር ለገጠር እየዙሩ ሸቀጦችን በዓይነት(በእህል) ይለውጡ ነበር። ይህንንም በእያንዳንዱ ደጃፍ እየቆሙ የዜማ ቅላጼ በሚመስል ጩኸት ግብይት ያከናውኑ ነበር። ይህ አባባል በአሁኑ ጊዜ በሀገራችን ባሉ ከተሞች ውስጥ “ቆርቆሮ ያለው!” ወይም “ቆራሊዮ!” እንደሚለው ዓይነት ሲኾን ይህ የግብይት ሥርዓት በአካባቢያቸው የተለመደ በመኾኑ በዚያን ጊዜ የነበሩ መምህራን ለዜማ ማስተማሪያነት ተጠቅመውበታል። በጊዜ ሕደትም በድጋግ መጽሐፍ ውስጥ የዜማ ምልክት ኾኖ በመግባት አሁንም ድረስ ለማስተማሪያነት አገልግሎት እየሰጠ ይገኛል።

3.5. እንቆቅልሽ ወይም የጠያቂና የተጠያቂ የቃላት ምልልሶች

እንደ ሥነ-ቃልና የዘፈን ግጥሞች ኹሉ የ”እንቆቅልህ ምናውቅልህ” ይዘት ያላቸው የሚመስሉ ተጠየቃዊ ቅርፅ ያላቸው አባባሎችም በዜማ ምልክትነት ገብተው ይገኛሉ። ለዚህ በዋናነት የሚጠቀሰው “ጸፍርና መስነቅት አዛይ፣ሀ! ሀ! ባይ፣ በዐመድ ላይ ተንከባላይ)” የሚለው የእንቆቅልሽ ጥያቄ “ጸፍ አዛ፣ ላይ” በሚል ተመልክቶ እናገኘዋለን። ይህ በእንቆቅልሽ መልክ ጥያቄ የቀረበበት እንስሳ ምን እንደኾነ ሊታወቅ የሚችለው በሚሰጠው አገልግሎትና በሚያሰማው ጩኸት መሠረት ይኾናል። የእንቆቅልህ ምናውቅልህ ጥያቄና መልስ ጨዋታ በተማሪዎች መካከል ወይም በተማሪዎችና በመምህሩ መካከል በእረፍት ጊዜ ይከናወን እንደነበር የሚያመለክት ነው። ተዘውትሮ ይደረግ ስለነበርም በሥርዓተ ትምህርቱ ውስጥ አስገብተውት ይገኛል። በሌላ በኩል ደግሞ ይህ የእንቆቅልሽ ጥያቄ የተዋቀረበት የአማርኛ ቃላት በወቅቱ የአማርኛ ቋንቋ ገና እያደገ

⁵² መንግሥቱ ገብረ ኣብ።፳፻፯። ጸመ ድጋ ዘቅዱስ ያሬድ።
⁵³ “ጸመ ድጋ” በድጋግ ወስጥ የሚገኝ አንድ ክፍል ሲኾን የሚዘመረውና ለማሳሌት የሚውለው በዐቢ ጸም ጊዜ ነው። በጸመ ውስጥ የሚወሉት አሁኖች ስምንት ሲኾኑ ለእየራሳቸው ስም አላቸው። ከነዚህ መካከልም ስድስትኛው እሁድ “ገብር ኄር” ተብሎ ይጠራል።

የአማርኛ ቃላት ተፅዕኖ በቅዱስ ያሬድ የዜማ ምልክቶች ላይ - ታደሰ አሉባለው

መምጣቱን የሚያሳይ መኾኑን መገንዘብ ያስፈልጋል። ምክንያቱም የግጥሙ አወቃቀር ግማሽ ግዕዝ (መስከቅት= አቆማዳ)፣ ግማሽ አማርኛ ቃላትን አዋሕዶ ይዞ ይገኛልና።

3.6. ተማፅኖ ወይም ምክር፣ ዛቻ ወይም ማስጠንቀቂያ አዘል ቃላት

ሰዎች ተሰባስበው በሚኖሩባቸው ሰፈሮች ወይም መንደሮች መካከል የተለያየ ይዘት ያላቸው ማህበራዊ ክሥተቶች መፈጠራቸው የማይቀር ነው። ማህበራዊ ክሥተቶች ደግሞ አዎንታዊ ወይም አሉታዊ ገጽታ የሚታይባቸው ይኾናሉ። እነዚያን ክሥተቶች ለመግለጽ የሚያገለግሉ ተመሳሳይ ቃላት በተናጋሪው የድምፅ አወጣጥ አማካኝነት የተለያየ ትርጉም ሊሰጡ የሚችሉ ቃላት በዜማ ምልክትነት ገብተው ይገኛሉ። ለምሳሌ “ተወሳ” የሚለው ቃል በድምፅ አወጣጡ ከፍታ፣ ዝቅታ፣ ጎርጎን የማለት፣ ወዘተ አማካኝነት ትርጉሙ ይለያያል። በሌላ በኩል በኩለት ሰዎች መካከል ግጭት እንዳለና ዛቻ አዘል ትርጉም ያለው መኾኑን ቃሉን በድምጽ ለማውጣት የተጠቀመበት ሁኔታ ያመለክታል። ቃሉ አንድ ቢኾንም የመማጸን ወይም የመለማመጥ፣ ወይም የዛቻ ንግግር መኾኑን ለማወቅ ከሚወጣው የንግግር ድምፅ መረዳት ይቻላል።

አንድ ሰው ከነበረበት ቦታ ተነሥቶ ወደ ሌላ ቦታ ለመሔድ ሲያስብና ዕቅዱ ግን አደጋ የሚያስከትል መኾኑን በሚቀርበው ወይም ወገን ሊመከር ይችላል። ይኸንና አሻፈረኝ ብሎ የሚሔድ ከኾነ በማስጠንቀቅ ድምጽ መናገራቸው አይቀርም። በሌላ በኩል ደግሞ ለጥልና ለጦርነት ራሱን የጋበዘ ሰው ቢኖርና ወደ ተጣላው አካል ለመጠጋት ሲሞክር በተቃራኒው “ተው ተመለስ!” የሚል ቃል ወይም የማስጠንቀቂያ ንግግር ተጠቂው አካል ማሰማቱ የማይቀር ነው። እንደነዚህ ያሉትን የንግግር ድምፆች ሊቃውንቱ እየመረጡ በመውሰድ የዜማ ምልክት አድርገዋቸው እናገኛለን። “ሳዊሮስ ተው ተው ተመለስ” የሚለው ንግግር የሚያሳየው ይህንኑ ነው። ሳዊሮስ የተባለ ሰው ለመሔድ ሲከጅል “ሳዊሮስ ተው ተመለስ!” በሚል አረፍተ ነገር የተነገረውን “ሳዊ ለስ” በሚል ምልክት ድጓዉ ውስጥ ገብቶ እናገኛለን።

እንደዚሁም እግሯን ወጣ ወጣ ማድረግ የጀመረች ሴት አደጋ ሊያጋጥማት እንደሚችልና ረጋ እንድትል ለመምከር “አትበረሪ ተሽከርከሪ” በሚል አረፍተ ነገር “ረሪ ከሪ” በሚል በዜማ ምልክትነት ገብቶ እናገኘዋለን። አባባሉና ርቃ እንዳትሔድና በአካባቢው ግን መንቀሳቀስ እንደምትችል የሚገልጽ አባባል ነው። በኹለቱም ውሸጥ የሚገኙ ቃላትን በንግግር ድምጽነት የመጠቀሙ ሁኔታ ምክር ወይም ማስጠንቀቂያ ወይም ዛቻ አዘል ንግግር ሊኾን ይችላል። የሚለየው ደግሞ በቃሉ ላይ በሚሰማው ድምጽ አማካኝነት ነው። ያንን የድምጽ አወጣጥ ነው ሊቃውንቱ በዜማ ምልክትነት የተጠቀሙት። የንግግር ድምጽ ከዜማው ጋር ተቀራራቢነት ያለው መኾኑንና ይህንንም በዜማ ምልክትነት የተጠቀሙበትን ሁኔታ ቀጥለን እናያለን።

3.7. በንግግር ድምጽ መመሳሰል ላይ የተመሠረቱ ምልክቶች

አንዱ ከሌላው ጋር ለመግባባት የሚጠቀምበት የአማርኛ ቋንቋ እንደ እየአካባቢው ዘዬ የድምጽ ቅላጼ ሊለያይ ይችላል። የንግግር ድምጽ ቅላጼውን ተከትሎ የዜማ ምልክት ኾነው የገቡ ቃላት ይገኛሉ። በዚህ ረገድም በምልክትነት የገባው ቃል ከድምጹ ጋር ተቀራራቢነት ያለው ኾኖ ይገኛል። ለምሳሌ አንድ ሴት ወደ ጎረቤት ጎራ ብላ በር አጠገብ ቆማ “እዚህ ቤት!” ብላ በጥሪ

መልክ ድምጽ ስታሰማ ማንነቷን የተረዳ የቤቱ ባለቤቶች “ግቢ!” በማለት የዜማ ቅላጼ ያለው በሚመስል አጠራር ወደ ውስጥ እንድትገባ የሚጋብዝ ኾኖ እናገኘዋለን። እንግዳዋ ወደ ውስጥ ትገባ ዘንድ የሚጋብዘው ቃል “በፀሐይ አትንገብግቢ!” ወደ ውስጥ ዘልቀሽ ግቢ!” በሚል በግጥም መልክ የተዘጋጀና በኅብረተሰቡ መካከል የተለመደ አባባል ነው። ዚህ በኩል ያለው የመገባበዝ ኹኔታ በኢተዮጵያ ውስጥ ትልቅ የባህል ዕሴት እንደ ኾነም ይታወቃል። ወደ ቤት የመጣች እንግዳን “ግቢ!” ብሎ መጋበዝ ልምድ በመኾኑና በኅብረተሰቡ ዘንድም ትልቅ ተቀባይነት ያለው አባባል በመኾኑ ዜማውን “ቢ” ፊደል ተጽፎ የዜማ ምልክት ኾኖ እናገኛለን። የዚህ ዜማ ቅላጼም ከንግግር ድምፁ ጋር ተቀራራቢ ኾኖ ስለሚገኝ ተማሪዎቹን በቀላሉ ለማስተማር ታስቦ የዜማ ምልክት ኾኖ ገብቷል።። በአሁኑ ጊዜም ይህ የዜማ ምልክት ከሌሎች የአማርኛ ቃላት ምልክቶች በበለጠ ለማስተማር ብቻ ሳኾን ለማኅሌታዊ ሥርዓትም አገልግሎት እየሰጠ ይገኛል።

ይህንን አባባል በሌላ መልኩ የሚያብራሩት አሉ። አንድ ሴት በድብቅ ወደ ሌላ ቤት ጎራ ብትልና ብታንኳኳ ከውስጥ ያለው ሰው እንድትገባ የፈቀደላት በጓዳ በኩል ሊኾን ይችላል። ይህንን ስሜት ለመግለጽም “አጥር ዘለሽ ግቢ” የሚለውን “ቢ” በሚል ምልክት ገብቶ እናገኘዋለን። አጥር ዘላ እንድትገባ የተጋበዘችበት ምክንያት ፊት ለፊት ብትገባ ሌላ ሦስተኛ አካል የሚያያት ስለሚኾን በጓዳ በኩል ያለውን አጥር በመዝለል እንድትገባ የተጋበዘችበት ምክንያት የተቃራኒ ጾታ ጨዋታን የሚመለከት ስለሚኾን በጓዳ በኩል እንድትገባ የተፈቀደላት መኾኗን ያሳያል። ከውስጥ ያለ ሰው ከውጭ የቆመችውን ሴት እንድትገባ የሚወረውረው የንግግር ቃል ድምጽና በዚህ ምልክት የሚዜመው ዜማ ከላይ እንደተገለጸው ተመሳሳይነት ያለው ኾኖ እናገኘዋለን። ኹሉም መምህራን ባይባሉም አንዳንድ መምህራን ለጾታዊ ግንኙነት የሚጋብዙት ሴት በተማሪዎቻቸው እንዳትታይ በስርቆሽ በር በኩል የሚያስገቡ ስለነበሩና አባባሉም በኅብረተሰቡና በተማሪዎች ዘንድ የተለመደ አባባል ስለኾነ ለዜማ ምልክትነት ተጠቅመውበታል። የዜማውን ስልት ለመያዝ ቀላልና የማይረሳ የደርገዋልና።

ከሌሎች የአማርኛ ቃላት ምልክቶች ይልቅ በአሁኑ ጊዜ በድጋው ውስጥ ትልቁና በድግግሞሽ የሚዜም የዜማ ምልክት ኾኖ ይገኛል። ከላይ ከተገለጸው ቃል ባልተናነሰ መልኩ “ጸጅ (ጠጅ)! ጸጅ (ጠጅ)!” የሚለውም ቃል ከድምጽ ቅላጼው ጋር አብሮ የሚሔድ ኾኖ እናገኘዋለን። በጎንደር ዘመነ መንግሥት በቤተ መንግሥቱ ውስጥ ነገሥታቱ ግብር በሚያዘጋጁበት ጊዜ የግራና የቀኝ ጠጅ አሳላፊዎችን(አዳዮች) የሚመራ ጎላፊ ጠጁ ባነሰበት አቅጣጫ በመሔድ ጠጅ እንዲያመጡና እንዲጨምሩ የሚያዝዝበት ቃል”ጠጅ!፣ጥጅ!” ብሎ በመጮኽ ነው። መልእክቱ “ፈጠን ብላችሁ ጠጁን አምጡ” እንደሚለት ነው። የተላለፈበትን የድምጽ መልእክት በሚቀራረብ መልኩ መምህራኑ የዜማ ምልክት አድርገውት ይገኛል።

3.8. ቃላቱ በሚሰጡት ትርጉም ላይ የተመሠረቱ የዜማ ምልክቶች

በዚህኛው ክፍል ደግሞ ምልክቶቹ ተግባር ላይ የዋሉት የተመረጡ የአማርኛ ቃላት ትእዛዝ አዘል ይዘት ያላቸው ናቸው። የሚሰጡት ትርጉም የዜማውን ድምጽ አቅጣጫና አድራሻ እንዲያመለክቱ ተደርጎ የተፈለሰፉ ናቸው። ለምሳሌ የዜማውን አካሄድ በድምጽ መደጋገም የሚፈለገው ፊደል

የአማርኛ ቃላት ተፅዕኖ በቅዱስ ያሬድ የዜማ ምልክቶች ላይ - ታደሰ አሱባለው

ላይ “አንቀጥቃጢ” የሚለውን በ”ጢ” ምልክት እናገኛለን። ዜማው ሲዜም ድምጹ በአረፈበት ፊደል ላይ የዜማው ቅላጼ የመንቀጥቀጥ ወይም አንድ ፊደል ላይ ቆም ብሎ ድምጹ ዜማውን የመደጋገም ሹኔታ ስለሚያሳይ በዚህ ተመልክቷል። ዜማውን በማጋነን አዚመው ለማለት “አጋን” የሚለውን ቃል “ጋን”፣ “ግፋእ” የሚለውን ቃል “ፋእ” ፣ ዜማው የሚዜምበትን ቃል ረገጥ አድርጎ ለማዜም “ዘንጥል” የሚል ቃል በመጠቀም “ጥል” በማለት አመልክትውት እናገኛለን። ቅዱስ ያሬድ ያዘጋጃቸው ብቸኛዎቹ ሹለቱ የፊደል ምልክቶ “አንብር(ር)” እና “ድርስ(ስ)” የዜማውን አቅጣጫና አድራሻ የሚያመለክቱ ናቸው። በዚህ መልኩ የተዘጋጁ የአማርኛ ምልክቶች በበዛት ይገኛሉ።

4. ማጠቃለያ

በኢትዮጵያ ታሪክ ውስጥ የግዕዝ ሥነ-ጽሑፍ ትልቁን የዕድገት ድረሻ ይወስዳል። ከ15ኛው መቶ ክፍለ ዘመን አጋማሽ ጀምሮ የአማርኛ ቋንቋ ቃላት ከግዕዙ ጋር መሳ ለመሳ እየገቡ ማገልገል የጀመረበት ጊዜ ነበር። ከ17ኛው መቶ ክፍለ ዘመን መጨረሻ አካባቢ ጀምሮ ሥነ-ጽሑፍ ትልቁን በግዕዝም በአማርኛም ጭምር መጻፍ ተጀመረ። ለዚህ ማስረጃ የሚሆነው ለዜማ ምልክትነት የገቡ የአማርኛ ቃላትና ሐረጎች አብነት ናቸው። ይህም እያደገ ሔዶ በሥርዓተ ጽሑፍ(ምሳሌ፡ ይድረስ ለግራዝማች እክሌ...)፣ በቅኔው(ፍርንዱስ ቅኔ(የግዕዝና አማርኛ ቅልቅል)፣ በዜማው፣ በወረብ፣ ወዘተ. ላይ የራሱን ተፅዕኖ እያሳረፈ መጥቷል። ያ ወቅት በዜማው አካሄድ ላይ ተፅዕኖውን ሲያሳርፍ የአማርኛ ቃላት የዜማ ምልክቶች በዜማው መጽሐፍ ውስጥ መካተት እንደቻሉ ይነገራል። እነዚህ ምልክቶች የአማርኛ ቋንቋ እያደገ ከመጣበት ጊዜ ጀምሮ በብዛት መግባት ችለዋል። በዚህ ምክንያትም የ”አማርኛ ቃላት የዜማ ምልክቶች” ተብለው ተለይተው ተቀምጠዋል። አማርኛ በዚህ መልኩ ተፅዕኖውን ማሳረፍ ችሏል። በመካከለኛው መቶ ክፍለ ዘመን አማርኛ በዜማው ላይ ተፅዕኖውን ያሳርፍ እንጅ ከዚያ በፊት በአክሱም ዘመነ መንግሥት ጊዜም ከግዕዙ ቃላት ውጭ የሹኔ ቃላትም ገብተው እንደነበር አንዳንድ ስያሜዎች ያመለክታሉ። ለምሳሌ “መኸሐት”⁵⁴ በመባል የሚታወቀው ሃሌታ የዓፄ ገብረ መስቀል የፈረስ ስም እንደነበርና ሊቃውንቱ ለንጉሠ ነገሥቱ ከነበራቸው ፍቅርና አክብሮት የተነሣ ከሃሌታዎች መካከል አንዱን ሃሌታ በንጉሠ ነገሥቱ ፈረስ ስም እንዲጠራ ማድረጋቸው ይነገራል። ለምን? የሃሌታው ድምፁ ቃና ከፈረሱ የጨኸት ድምፅ ጋር ተመሳሳሎ ይኾን? ምርመራና ጥናት ያስፈልገዋል።

የሹኔ ሹኖ የአማርኛ ቃላትና ሐረጎች ምልክት ሲኾኑ አንድ ጉልህ ታሪክ ከሠራ ሰው ጋር ወይም አንድ ትዝታ ካለው ገጠመኝ ጋር፣ ወይም ከመልክአ ምድር አቀማመጥ ጋር፣ ወይም ከባህላዊ ተውኔትና ጨዋታ ጋር የተያያዘ ሹኖ ለወደፊት እንዳይረሳ የድጓው ተማሪ በምልክት እያስታወሰው እንዲኖር ለማድረግ ታስቦ የተዘጋጀ ነው።

የዓፄ ሠርፀ ድንግል (የወናግ ሰገድ) ጦር አዝማች የነበሩት አዝማች የናኤል የቱርኩን ፓሻ በታላቅ ጀግንነት ተዋግተውና ራሱን በጎራዴ ቁርጠው በመግደል ድል አድራጊ በኾኑ ጊዜ ንጉሠ ነገሥቱ “ ለዚህ ጀግንነትህ ላደርግልህ የምትፈልገውን ጠይቅና እፈጽምልህህ” ማለታቸውና በኋላም ስሙ በድጓ ውስጥ ምልክት ሹኖ እንዲገባ ማድረጋቸው በምሳሌነት የሚወሰድ ነው። ይኸውም

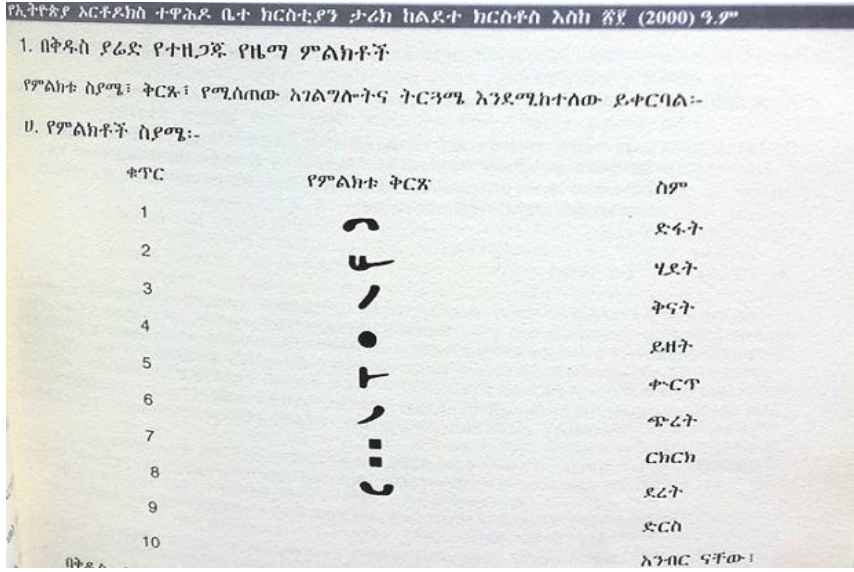
⁵⁴ዝነ ከማሁ፡የአ...አ.ተ.ቤ. ታሪክ ክልደተ ክርስቶስ አስከ ፳፻፣ ገጽ.116።

ምልክት በአጭር “የወሎሌ” ተብሎ እንዲገባ ተደርጓል። ቃሉም “የወናግ ሎሌ ዮናኤል ፓሻን ገደለው በሾተል” የሚል የግጥም ይዘት ያለው ነው። በመኾኑም ስማቸውና ጀግንነታቸው በማያልፈው የድጓ ዜማ ውስጥ ኹልጊዜም ሲታወስ ይኖራል። እንዲ እንዲህ በመሳሰለውና በሌላ ገጠመኝ የገቡ የአማርኛ ቃላት ምልክቶች በብዛት ይገኛሉ። ከዚህ በተጨማሪም መምህሩ ተማሪዎቻቸውን በቅርብ በሚታይ ነገር እያሳዩና እያዘሙ የሚያስተምሩበት ጊዜ እንደነበረና ምልክት ኾኖ የሚቀርበት ኹኔታም እንደነበር ማየት ይቻላል።

“በእጅ የያዙት ወርቅ እንደ መዳብ ይቆጠራል” እንደሚባለው በሚመስል መልኩ የቅዱስ ያሬድ የዜማ ስልት እጅግ ጥልቅና ውስጣዊ ስሜትን መቀጣጠር የሚያስችል አቅም ያለው ቢኾንም ከቤተ ክርስቲያን አገልጋዮች ውጭ ያለው ሕዝብ ብዙም ትኩረት የሚሰጠው አይደለም። ይህ አመለካከት መለወጥ ይገባዋል። የዜማዉ አጀማመርና አቀማመር በሀገሪቱ ትልቅ የባህል ለውጥ ያመጣ በመኾኑ የባህልና የሥነ-ሰብእ አጥኚ ምሁራን የምርምር ሥራቸውን እንደገና ሊፈትሹ ይገባል። በሌሎች ዓለማት ከሚታወቁ የዜማና የሙዚቃ ቅንብሮች በበለጠ የቅዱስ ያሬድ ዜማ ስልት በይዘቱ፣ በዓይነቱና በዜማ ቅላጾዉ ልዩ ውበትን እንዲላበስ አድርጎታል። ይህ ልዩነቱ በዓለም መድረክ ይበልጥ ይታወቅ ዘንድ “የማይዳሰሱ ቅርሶች” ተብለው ዕውቅና ካገኙት እኩል በዩኔስኮ እንዲመዘገብ ባለድርሻ አካላት ጥረት ማድረግ እንዳለባቸው ጥናቱ ጥቆማ ያደርጋል።

የአማርኛ ቃላት ተፅዕኖ በቅዱስ ያሬድ የዜማ ምልክቶች ላይ - ታደሰ አሱባለው

አባሪ ፩. ስምንቱን የያሬድ ዜማ ምልክቶችን ቅርጽ የሚያሳይ

አባሪ ፪:

ሀ. ዜማው ከቃላቱ ትርጉም ጋር የሚስማማ መኾኑን የሚያሳዩና ትእዛዝ የሚያስተላልፉ የዜማ ምልክቶች

ቃል	ምልክት
ድርስ	ስ
አንብር	ር
ለዝልዝ	ለዝ
ሰያፍ	ያፍ
አንቀጥቃጢ	ጢ
አጋን	ጋን
አጓድ	ጓድ
ዘንጥል	ጥል
አቀማጥል	ማጥል
አትርገጥ	ኢት (ኢትርገጽ=ግዕዝ)
ቁጠር	ጠር
ጠቅልል	ጠቅ
ዋጥ	ዋጥ
አያይዝ	አያ
ለይ	ለይ

ለ. ከአማርኛ ቃላት፣ ሐረጎች፣ ሥነ-ቃላቶች፣ የዘፈን ግጥሞች የተገኙ የዜማ ምልክቶች

- ጎርማን፣
የነሽ ወይፈን።
- ጎዘን ክንፌን ሰበረው፣
በምኔ ልብረረው።
- ማየ ሸንኮር፣
ይፈሳል በጎንደር።
- ሳዊርስ፣
ተው ተመለስ!
- ስንዴ በማዶ፣
ይመስላል በረዶ።
- በፊን፣
ሰብአ ሰላጢን።
- ቡ! በዪ፣
እርዳ በዪ።
- ቡ! በዪ ላሜ⁵⁵፣
እየበላሽ ልምላሜ።
- ቡ! በይ ላሜ ከምንጭ፣
ከመረብ ውኃ ወርደሽ ጠጭ።
- የመረብን ፊላ፣
ላሜ ወርዳ ትብላ።
- ዓሣ፣
የመረብ ዓሣ።
- አየ ጉና፣
ትመስላለች መና።
- አትብረሪ፣
ተሽከርከሪ።
- አማሪት፣
ጎንደሪት።
- አማሪት አዝማሪ፣
ጎንደር ተከናንበሽ ኑሪ።
- እቴ ዐደይ እቴ ዐደይ!
በባልሽ ተጋደይ።
- ሸሙናዬ!
ወጣት አበባዬ!

⁵⁵በረግረጋማ ቦታ የሚበቅል ሰፋፊ ሳር፣ በገጠር ለቤት ክዳን የሚውልና “ጎሳ” ተብሎ የሚጠራ የዝናብ መከላከያ ይሠራበታል። ምዕራባውያን ጎሳ የዝናብ መከላከያ ጅፍ በማየታቸው “ሐበሻ ቤቱን ይዞ ይዞራል!” ብለው የተናገሩትን በአባባልነት ዛሬም ድረስ በአማራው አካባቢ ያገለግላል።

- ወይ አይዋጋ፣
ወይ አይሸሽ።
- የወናግ ሎሌ የናኤል፣
ፓሻን ገደለው በሾተል።
- የጎንደር ኢያሱ፣
ወርቅ ይዟል በራሱ።
- ጸፍርና መስነቅት አዛይ፣
ሀ! ሀ! ባይ፣
በዐመድ ላይ ተንከባላይ።
- ስንቡል⁵⁶ አለ!
አደስ አለ!
አልቲት⁵⁷ አለ!
ቅርንፉድ አለ!
መርፌ ቁልፍ አለ!
ግዙ ተገዛዙ።

⁵⁶ ደስታ ተክለ ወልድ። ዐዲስ ያማርኛ መዝገበ ቃላት። የሽቶ ዓይነት። በግዕዝ “ሰንበልት” ይባላል። ገጽ. ፲፩፻፹፰።

⁵⁷ ዝኒ ከማሁ። የዘፍ መጫ፣ የራስ ምታትና የውጋት መድኃኒት። በዐረብኛ ቋንቋ “ሀልቲት” ተብሎ ይጠራል። ገጽ. ፻፯።

መረጃ ጽሑፎች

መርሰዔ ኅዘን ወልደ ቂርቆስ። ፲፱፻፵፩። *ዕለታዊ የታሪክ ድርጊት፡ የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን የመጀመሪያው ፓትሪያርክ፡ አዲስ አበባ፤ ብርሃንና ሰላም ማተሚያ ቤት።*

መንግሥቱ ገብረ አብ። ፳፻፯። ጾመ ድጓ ዘቅዱስ ያሬድ። ማተሚያ ቤት አልተገለጸም።

መኩሪያ ወርቁ። 1982። ምሳሌያዊ አነጋገር። አዲስ አበባ፤ አርቲስቲክ ማተሚያ ቤት።

ማኅተመ ሥላሴ ወልደ መስቀል። 1962 (ኹለተኛ ዕትም)። *ዝክረ ነገር፡ ልዩ ልዩ መያዎችና ጨዋታዎች።* አዲስ አበባ፤ ነጻነት ማተሚያ ቤት።

ሞገስ ዕቅብ ጊዮርጊስ። 1958። የኢትዮጵያ ጥንታዊ ምሳሌ በአማርኛ። በማኅበረ ሐዋርያት ማተሚያ ቤት። አሥመራ።

ሥርግው ሐብለ ሥላሴ። 1982። “አማርኛ የቤተ ክርስቲያን መዝገበ ቃላት።” ቅጽ 1። (ያልታተመ)።

ሰሎሞን ተሾመ። 2007። ፎክሎር፡ ምንነቱና የጥናቱ የትኩረት አቅጣጫ። አዲስ አበባ፤ ፋር ኢስት ትሬዲንግ።

ቀለመ ወርቅ ለውጤ። 1985። የዜማ አርዕስተ ምልክት። አዲስ አበባ፤ ትንሣኤ ዘጉባኤ ማተሚያ ድርጅት ።

ተክለ ኢየሱስ ዋቅጅራ። “የነጃም ታሪክ”(በእጅ ጽሑፍ፤ ያልታተመ)። “የኢትዮጵያ ታሪክ”። ሐታታ በሥርግው ገላው። 2002 ዓ.ም። ብርሃንና ሰላም ማተሚያ ድርጅት።

ተክለ ጻድቅ መኩሪያ። 1964። የኢትዮጵያ ታሪክ ከአክሱም እስከ ዛሬ። አዲስ አበባ፤ አርቲስቲክ ማተሚያ ቤት።

.....። 1965። “የኢትዮጵያ ታሪክ ከዓፄ ልብነ ድንግል እስከ ዓፄ ቴዎድሮስ።” አዲስ አበባ፤ አርቲስቲክ ማተሚያ ቤት።

ታደሰ እስባለው። 2008። “የግዕዝ ፍጥነትና ሥነ ግጥም በዕንገራ ስብሐት መጽሐፍ።” ብሌን፡ የኢትዮጵያ ደራሲያን ማኅበር የሥነ ጽሑፍ መጽሔት። ቅጽ 9፤ ቁ.1። አዲስ አበባ፤ ኢክሊፕስ ማተሚያ ድርጅት።

። 2014። የዐማርኛ ፊደል ሥርዓተ ጽሕፈት ሒደትና በጉዳዩ ስለተነሡ ውዝግቦች ታሪካዊ ዳሰሳ። ZENA-LISSAN, Journal of Academy of Ethiopian Languages and Culturs. Volume XXIII. Number 2. June 2014. AAU Printing Press. Addis Ababa.

አብርሃም አንተነህ። (ዓመተ ምሕረት አልተገለጸም)። ጾመ ድጓ እና ስለ ምኞት። ባሕር ዳር፤ ቅዱስ ጊዮርጊስ ማተሚያ ቤት።

ኪዳነ ወልድ ክፍሌ። 1948። መጽሐፈ ሰዋሰው ወግስ ወመዝገበ ቃላት ሐዲስ። አዲስ አበባ፤ አርቲስቲክ ማተሚያ ድርጅት።

ዓለማየሁ ሞገስ። 1954። የአማርኛ ግጥምና ቅኔ ማስተማሪያ። አዲስ አበባ፤ ብርሃንና ሰላም ማተሚያ ቤት።

የኢትዮጵያ መጽሐፍ ቅዱስ ማኅበር። ፳፻፮። መጽሐፍ ቅዱስ፡ የብሉይና የሐዲስ ኪዳን መጻሕፍት።

የኢትዮጵያ ታሪክ። 2002። ተክለ ኢየሱስ ዋቅጅራ እንደጻፈው። ሐታታ በሥርግው ገላው። አዲስ አበባ፤ ብርሃንና ሰላም ማተሚያ ድርጅት።

የኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን። 1983። የዜማ አርዕስተ ምልክት። አዲስ አበባ፤ ትንሣኤ የመጻሕፍት ማተሚያ ድርጅት።

የኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን። ፲፱፻፹፰። መጽሐፈ ድጓ። አዲስ አበባ፤ ትንሣኤ የመጻሕፍት ማተሚያ ድርጅት።

የኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን ታሪክ ከልደተ ክርስቶስ እስከ ፳፻ ዓ.ም። 2000። አዲስ አበባ፤ ሜጋ ኢታሚዎች።

ደስታ ተክለ ወልድ። 1962። ዐዲስ ያማርኛ መዝገበ ቃላት። አርቲስቲክ ማተሚያ ድርጅት። አዲስ አበባ።

ፈቃደ አዘዘ። 1991። የሥነ-ቃል መመሪያ። አዲስ አበባ፤ አልፋ ኢታሚዎች።

Girma A Demeke. 2009. The origin of Amharic. Etudes Ethiopiens. Addis Ababa.

Pankhurst. R (Tran). 1967. The Ethiopian Royal Chronicles. Addis Ababa. Oxford University Press.